

**Ekonominin Temel Kavramlarına Hz. Peygamber'in Sünneti
Perspektifinden Bir Bakış: Sermaye Birikimi Örneği**
A Look at the Basic Concepts of Economics from the Perspective of the
Prophet's Sunnah: Capital Accumulation Example

Teoman Kümbet

Öğretmen, MEB, Erzurum, Türkiye

Teacher, MEB, Erzurum, Türkiye

ttkerzurum@gmail.com Orcid: 0000-0003-0158-3749

Abdulahap Özsoy

Doç.Dr. Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Hadis
Anabilim Dalı , Erzurum, Türkiye

Assoc. Prof. Dr. , University of Atatürk, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic
Sciences, Department of Hadith, Erzurum, Turkey.

avozsoy@atauni.edu.tr ORCID 0000-0001-7408-5519

Atf/©: Kümbet, Teoman; Özsoy, Abdulahap (2023) Ekonominin Temel Kavramlarına Hz.
Peygamber'in Sünneti Perspektifinden Bir Bakış: Sermaye Birikimi Örneği, *Kafkas Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 10-19, ss. 135-164,

Citation/©: Kümbet, Teoman; Özsoy, Abdulahap (2023). A Look at the Basic Concepts of
Economics from the Perspective of the Prophet's Sunnah: Capital Accumulation Example, *Kafkas
University Faculty of Divinity Review*. Issue 10-19, pp. 135-164,

Makale Bilgisi / Article Information:

Doi : [10.17050/kafkasilahiyat.1174243](https://doi.org/10.17050/kafkasilahiyat.1174243)

Type / Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 12 September / Eylül 2022

Accepted / Kabul Tarihi: 31 October / Ekim 2022

Published / Yayın Tarihi: 28 January / Ocak 2023

Volume / Cilt: 10; Issue / Sayı: 19; Pages / Sayfa: 135-164.

Suggested ISNAD Citation: Teoman Kümbet, Abdulahap Özsoy, "Ekonominin Temel Kavramlarına Hz.
Peygamber'in Sünneti Perspektifinden Bir Bakış: Sermaye Birikimi Örneği", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat
Fakültesi Dergisi*, 10/19 (Ocak- January 2023), 135-164.

Notlar/Notes

Bu çalışma Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Hadis Bilim Dalında "Hz. Peygamber'in Sünneti ve Modern İktisat Açısından Sermaye ve Emek"
ismi ile 06.06.2022 tarihinde tamamlanan yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

Yazar(lar), herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Turnitin/Ithenticate/İntihal ile İntihal Kontrolünden Geçmiştir

Screened for Plagiarism by Turnitin/Ithenticate/İntihal

Licensed by CC-BY-NC ile lisanslıdır

www.dergipark.org.tr

A Look at the Basic Concepts of Economics from the Perspective of the Prophet's Sunnah: Capital Accumulation Example

Teoman Kümbet, Abdulvahap Özsoy

Abstract

Capital is considered as one of the most important elements of the production function in economics. People need capital and capital accumulation to be able to produce. In order to create capital accumulation, it is essential to realize some conditions such as the freedom to own property and have wealth, free trade and free market opportunity, to save, not to waste by avoiding luxury consumption, and to reveal how the approach should be to the determination of human needs and how to be satisfied. How the accumulation of capital is evaluated in Islamic economics, In this study, which we evaluate in terms of the Prophet's (pbuh) Sunnah and Hadiths, we see that these conditions, which are necessary for the creation of capital accumulation, are generally encouraged, but in any case and condition, there is a moderate approach, which is the basic principle of Islam.

Keywords: Hadith, Sunnah, Economics, Capital Accumulation

Ekonominin Temel Kavramlarına Hz. Peygamber'in Sünneti Perspektifinden Bir Bakış: Sermaye Birikimi Örneği

Teoman Kümbet, Abdulvahap Özsoy

Öz

Sermaye, iktisat biliminde üretim fonksiyonunun en önemli unsurlarından birisi olarak değerlendirilmektedir. İnsanlar üretim yapabilmek için sermaye ve sermaye birikimine ihtiyaç duyarlar. Sermaye birikiminin oluşturulabilmesi için de mülk edinme ve servet sahibi olabilmek özgürlüğü, serbest ticaret ve serbest piyasa imkânı, tasarruf etme, lüks tüketimden kaçınarak israf etmeme gibi bazı şartların gerçekleşmesi ve insan ihtiyaçlarının tesbit ve tatmininin nasıl olacağı konusuna yaklaşımın nasıl olması gerektiğinin ortaya konulması elzemdir. Sermaye birikiminin İslâm iktisadında nasıl değerlendirildiğini Hz. Peygamberin (sas) sünneti ve hadisler açısından değerlendirdiğimiz bu çalışmada sermaye birikiminin oluşturulması açısından gerekli olan bu şartların genelde teşvik edildiğini ancak her hâl ve şartta İslâm'ın temel prensibi olan itidalli bir yaklaşımın olduğunu görmekteyiz.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Sünnet, İktisat, Sermaye Birikimi

GİRİŞ

Günümüzdeki kapitalist iktisat bilimine Yunan felsefesi, Roma hukuku, İbrani-Hristiyan düşüncesi, Merkantilizm, Fizyokrasi kaynaklık etmiş ve katkıda bulunmuşlardır.¹ Dolayısıyla bu gün dünya üzerinde uygulanan iktisadi sistemin temeli ilk çağlara, Antik Yunan ve Roma medeniyetinin değerlerine dayanmaktadır. Son ikiyüz yılda da gerek insan anlayışı, gerekse iktisadi varsayımlarıyla iktisadi sistem bu değerlere göre tasarlanmıştır.² Batının ortaya koyduğu bu iktisadi modelde tasavvur edilen insan tipi "Homo economicus" yani her hal ve şartta sadece kendi çıkarlarını önceleyen insan tipiyken, İslâm iktisadında tasavvur edilen insan, hayatın her sahasında dolayısıyla iktisadi sahada da sadece kendisinin değil, çevresinin hatta bütün insanlığın faydasını gözeten "Müslüman insan" modelidir.³

Batı düşüncesi iktisadi alanda ahlâkî değerlere yer vermeyerek kendisini pozitif olarak tanımlar; İslâm iktisadi ise diğer bütün alanlarda olduğu gibi iktisat alanında da Allah'ın emirleri doğrultusunda ahlâkî değerleri önceler ve pozitif bilimlere de dışlamaz.⁴ Batı düşüncesindeki bu yapı doğal olarak Müslümanlara ve İslâm iktisadının temel prensiplerine yabancısıdır. Çünkü İslâm'a göre kâinattaki bütün varlıkları yaratan, onları rızıklandıran yegâne otorite Allah; insan ise O'nun yeryüzündeki halifesidir. Allah halifelik görevini nasıl yerine getireceğini de gönderdiği peygamberler ve son olarak da Hz. Muhammed (sas) vasıtasıyla insanlara bildirmiştir. Dolayısıyla İslâm iktisadının birinci ve en önemli prensibi insanın iktisadi davranışlarının her yönüyle Allah ve Rasulünün koyduğu ilkelere uymasındır.⁵

Öte yandan İktisadi yapıların doğduğu ve geliştiği toplumların izlerini taşıyan bir zihniyetin ürünü olduğu gerçeğini de göz ardı etmemek gerekmektedir. Hz. Peygamber'in (sas) dünyaya geldiği Mekke'de de uluslararası mahiyette olan ve kurumsallaşmış bir iktisadi yapı göze çarpmaktadır. Dolayısıyla Mekke'de tebliğ edilmeye başlanan İslâm ve bu bağlamda İslâm iktisadi, bu müesses iktisadi yapıya ait uygulamaları bazen koruyarak, bazen ıslah ederek-geliştirerek, bazen de tamamını ortadan kaldırarak bir şekilde tevarüs etmiştir.⁶ Nitekim toplumsal değişimlere bağlı olarak ticaret türleri ve şekilleri de farklılaşmakta ve değişmektedir. Ticari faaliyetlerde, ismi ve şekli ne kadar değişiklik arz

¹ Ahmet Tabakoğlu, "Bir İlim Olarak İslam İktisadı", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 16 (2010), 14.

² Muhammad Akram Khan, *Hz. Peygamber'in (sas) İktisadi Öğretileri*, çev. Elif Beyza Demirtaş (İstanbul: İGİAD Yayınları, 2017), 19.

³ Sabahattin Zaim, *İslâm Ekonomisinin Temelleri*, haz. Adem Esen-Turan Koç-Mustafa Yavuz Çakır (İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Yayın No:6, 2010), 19-20.

⁴ Zaim, *İslâm Ekonomisinin Temelleri*, 23.

⁵ Khan, *Hz. Peygamber'in (sas) İktisadi Öğretileri*, 20-21.

⁶ Muammer Gül, "İslam İktisadi Gelişmesinin Tarihi ve Dini Dinamikleri" 17 (2014), 79-80.

etse de, gözetilmesi gereken yine İslâm'ın ortaya koyduğu hukukî ve ahlâkî esaslardır. Söz konusu düzenlemelere ve ilkelere uygun olduğu müddetçe, her ticarî faaliyetin dini açıdan meşrû olduğu söylenebilir.⁷

1. Sermaye Birikimini Teşvik Eden Hadisler

İslâm iktisadının sermaye ve sermaye birikimi konusuna bakışının daha iyi anlaşılması açısından İslâm'ın Kur'an'dan sonra ikinci en önemli kaynağı olan Hz.Peygamber'in (sas) sünnetinde bu kavramlarla doğrudan yada dolaylı ilişkisi olan mülk edinme ve servet sahibi olabilme özgürlüğü, serbest ticaret ve serbest piyasa imkânı ve insan ihtiyaçlarının tesbit ve tatminin nasıl olacağı, tasarruf etme, lüks tüketimden kaçınarak israf etmeme gibi konuların nasıl değerlendirildiğinin ortaya konulması elzemdir. Bu nedenle konuyu bu başlıklar altında ele almaya çalışacağız.

1.1. Mülk Edinme Özgürlüğü

Mülkiyet hakkı ve bu hakkın korunması insanları sermaye birikimi yapma konusunda teşvik edici ön şartlardan birisidir. Dolayısıyla insanların sermaye birikimi yapabilmeleri ve toplum olarak sermaye birikiminin sağlanabilmesi açısından mülkiyet konusu çok büyük önem arz etmektedir. Bu ehemmiyetinden dolayı siyasi ve ekonomik açıdan insanlara bir model öneren her düşünce, mülkiyet konusuna kayıtsız kalamayarak bu konuda çeşitli yaklaşım tarzları geliştirmişlerdir.

İslâm iktisadının temel kaynaklarından birincisi olan Kur'an'a göre, mülkün yegâne sahibi Allah'tır.⁸ İnsan O'nun yeryüzündeki halifesidir⁹ ve halifelik gereği kendisine emanet olarak verilen mülke Allah'ın rızasına uygun olmak kaydıyla ve bu imkânın hesabını vereceği bilinciyle sahip olabilir.¹⁰ Buradaki hesap verme gerekliliği insanın bu mülk üzerinde tasarruf edebilme yetkisini, yani mülkiyet özgürlüğünü beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla İslâm bu çerçevede içerisinde mülk edinme özgürlüğünü meşru kabul etmektedir. Hz.Peygamber (sas) ise halifelik görevi sebebiyle mülkiyet hakkının

7 Muammer Bayraktutar, "Ticaret Ahlâkı", Bireysel ve Sosya Hayatta Hadis I, ed. Ahmet Yıldırım - Selim Demirci (İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2019), 271.

⁸ el-Bakara 2/284.

⁹ el-Bakara 2/30.

¹⁰ el-Enfal 8/28; ez-Zümer 39/49; et-Tegâbün 64/15.

kutsal olduğunu, kamu yararının olduğu düşünülen su, ateş, yeşillik¹¹ gibi bazı imkânların kullanılmasında ise ortak mülkiyetin geçerli olduğunu belirtmiştir.¹²

Gerek Kur'an gerekse Hz. Peygamber'in (sas) sünneti İslâm'da mülk edinme özgürlüğünün esas olduğunu ortaya koymaktadır. İslâm'ın ilk tebliğ edilmeye başlandığı dönemde Mekke'de ticaretin güven içerisinde yapılabilmesi için gerekli olan çeşitli uygulamaların yanında özel mülkiyet ilkesi de benimsenmişti. İslâm bu konuda bazı ahlâkî düzenlemeler yapmış, ancak mülk edinme özgürlüğünün özüne dokunmamış ve bu ilkeyi temel bir hak olarak kabul etmiştir. Bunun yanında İslâm, özel mülkiyet konusunda sadece mülk edinme özgürlüğü değil, aynı zamanda onun korunmasını da Şeriatın maksatlarından biri olarak değerlendirmiş, mülkiyet hakkına yapılan tecavüze karşı çeşitli yaptırımlar uygulamak suretiyle bu hakkı teminat altına almıştır.¹³

Mülk edinme özgürlüğüne hadisler bağlamında bakıldığında hadislerde, özel mülkiyetin dokunulmazlığı ve konunun ehemmiyeti üzerinde özenle durularak herhangi bir tehlikeye karşı malını korumak için mücadele etmenin gerekliliği ve bu uğurda mücadele ederken öldürülen kişinin şehitlik makamı gibi yüksek bir mertebeye ulaşacağı haber verilmiştir.¹⁴ Bu konuda Hz. Peygamber'den (sas) gelen bir rivayet şöyledir:

"Resûlullah'a (sas) bir adam geldi ve "Yâ Resulâllâh! Bir kimse gelip benim malımı almak istese ne buyurursun?" dedi. Resûlullah (sas) "Ona malını verme" buyurdu. "Şayet benimle döğüşürse?" "Sen de onunla döğüş" "Ya beni öldürürse?" "O halde şehid olursun." "Ya ben onu öldürürsem?" "O cehennemde olur."¹⁵

Hz. Peygamber (sas) özel mülkiyetin korunması hakkında sadece maddi tedbirler almamış, aynı zamanda insanlara manevi açıdan da sorumluluk yükleyen, "Her kim zulüm yolu ile bir karış yer alırsa, Allah Teâlâ onu kıyamet gününde yedi kat yerden itibaren boynuna dolar."¹⁶ "Her

¹¹ Ebû Abdillâh el-Kazvîni İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaûd vd. (Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), "Ruhûn" 16, "Ticârât" 68; Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Şuayb el-Arnaûd - Muhammed Kâmil Karabellî (Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), "Cihâd" 85; Ebû Abdillâh eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şu'ayb el-Arnaûd vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 3/85, 5/364.

¹² Khan, *Hz. Peygamber'in (sas) İktisadi Öğretileri*, 25-26.

¹³ Hasan Hacak, "Mülkiyet", *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/543-545; H. Yunus Apaydın vd., *İlmihal 2- İslam ve Toplum* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 306; Cem Korkut, *İslam Ekonomisinde Sermaye Oluşumu, Birikimi ve Yapısı: Fon Biriktirmede Türkiye İçin Model ve Politika Önerileri* (İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2018), 119.

¹⁴ Mustafa Çağrı, "Zenginlik", *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/277.

¹⁵ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî Müslim, *Sahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arâbî, trs), "İman" 225; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 3/377.

¹⁶ Müslim, "Musakat" 137; Babanzâde Ahmed Naim - Kamil Miras, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, ed. Salih Şengezer vd (İstanbul: Türkiye Diyanet İşleri Yayınları, 2018), 5/13; Ebû

kim yemini ile bir müslümanın hakkını elinden alırsa o kimseye Allah cehennemi vacip kılmış, cenneti de haram etmiş demektir"¹⁷ şeklinde açıklamalarda bulunmuştur.

Rivayetlere bakıldığında İslâm iktisadı sadece bireysel anlamda mülkiyet özgürlüğünü sağlamayı amaç edinmemektedir. İslâm iktisadı bireysel özgürlüğün yanında toplumsal anlamda da toplumun yararı olan alanlarda adâlet temelli bir denge oluşturmayı amaçlamaktadır. Nitekim İslâm iktisadı, temelde her biri ayrı uygulama alanına ve vazgeçilemeyecek derecede öneme sahip olan bireysel, toplumsal ve devlet mülkiyetini kabul etmektedir.¹⁸ Bu konu İbn Abbas'tan (ra) aktarılan bir rivayette şöyle denilmektedir: "Müslümanlar üç şeyde eşit haklara sahiptir; su, yeşillik (orman) ve ateş. Bunlardan ücret istemek helâl değildir." Bu ifadelerde yer alan su ifadesi akarsu şeklinde izah edilmiştir.¹⁹

İslâm İktisadı alanında çağımızın önde gelen isimlerinden Muhammed Akram Khan'a göre İslâm'ın mülkiyet anlayışı şu şekilde özetlenebilir:

"İslâm aynı zamanda su, yeşillik ve ateş gibi belli şeylerde insanlara ortak mülkiyet hakkı tanımaktadır. Bunlar kamu yararı içindir ve devlet de dâhil hiç kimse tarafından bunlara sahip olunamaz. Aksine herkes bunlardan faydalanmakta eşit hakka sahiptir. Bu konuda, günümüzde de halkın genelinin ihtiyaç duyduğu kaynakların, muhtemel zorluklara maruz kalan insanları rahatlatmak adına, kişilere tahsis edilemeyeceği sonucuna varılabilir. Buradan kaynakların zorunlu olarak devlete ait olacağı anlamı çıkarılmamalıdır. Aksine bu örnekte mülkiyet, tüm ümmete ait olup devlet, ümmet adına, vekâleten ve hesap vermek üzere bu kaynakların yönetimini üstlenebilir."²⁰

Yine Sabahattin Zaim (ö. 2007) ve birçok iktisatçı da mülkiyet konusunda bütün insanların faydasını gözetme açısından doğal kaynaklar, aletle yapılan zirai faaliyetlerde kullanılan toprakların kamu mülkiyetine ait olmasını öngörmüş, bundan dolayı Müslümanların hâkim olduğu topraklarda feodal bir yapı oluşmadığı düşüncesini dile getirmişlerdir.²¹

1.2. Servet Sahibi Olma

Servetle sermaye arasındaki ilişki servete konu olan malın üretim amaçlı kullanılmasyla ilgilidir. Eğer mal varlığı sadece birikim amaçlı kullanılırsa servet, üretime

Muhammed Abdullah Dârimî, *Müsnedü'd-Dârimî (el-Ma'rûf bi Süneni'd-Dârimî)*, thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî (Riyâd: Dâru'l-Muğnî, 2000), 3/1699; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/182.

¹⁷ Müslim, "İmân", 218.

¹⁸ Ayşegül Silli - Suna Akten, "Bir İdeal Toplum Bileşeni Olarak İslam'ın Ekonomik İlkeleri", *Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Analiz Dergisi* 2 (2013), 117-118.

¹⁹ İbn Mâce, "Ruhûn", 16, "Ticârât", 68; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 85.

²⁰ Khan, *Hz. Peygamber'in (sas) İktisadi Öğretileri*, 26.

²¹ Sabahaddin Zaim, *İslam-İnsan-Ekonomi* (İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1992), 95; Alan, Resul, *Müslüman İnsan İle Kapitalist İnsanın Ekonomik Davranışlarının Karşılaştırması* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019), 100.

yönlendirilirse sermaye olur. Dolayısıyla servetin üretime katılan kısmına sermaye diyebiliriz.²² Sermayeyi sadece mal olarak değerlendirmek yanlış bir yaklaşım olur. Çünkü sermaye denildiğinde insanların aklına ilk gelen paradır. Paranın bir mübadele aracı olarak kullanılmaya başlanmasıyla servet birikimi maldan çok, para ile ifade edilmeye başlanmıştır. Öyleyse sermayeyi servet açısından para veya paraya çevrilebilir kısım olarak tanımlayabiliriz.²³ Arapça kökenli olan servet kelimesi ise sözlükte: "Varlık, zenginlik, mal mülk" anlamlarına gelmektedir.²⁴ Kişinin ihtiyacından daha fazla mali olmasına servet denmektedir.²⁵

İslâmî iktisatta, özel mülkiyet hakkının bir sonucu olarak, kişilerin servet sahibi olmalarında herhangi bir olumsuz taraf yoktur.²⁶ Hz. Peygamber'in (sas), servet sahibi olma, Müslümanların zengin olmaları konusundaki hadislerine baktığımızda, malın meşru yollardan kazanılıp ve meşru yerlere sarf edilmesi şartıyla bu hususta herhangi bir sakınca olmadığı, hatta bunun arzu edilen bir durum olduğu kanaatine varılabilir. Servet sahibi olmanın yanlış bir şey olmadığını belirten, hatta destekleyen bazı haberlerde Hz. Peygamber (sas) şöyle buyurmaktadır: "Allah'tan korkan (takva sahibi) kimse için zenginlikte beis yoktur"²⁷ "Salih kimse için, hayırlı mal ne güzeldir."²⁸ "Allah takva sahibi, zengin ve gizli (gizli ibadet eden) kulunu sever".²⁹

Amr b. Avf'ın rivayet ettiği bir hadiste servet sahibi olmanın, servetin insanın dünyaya bakışını değiştirebilme, ibadetlerde eksiklik, toplum içinde hased, kin ve düşmanlığa sebep olabilme gibi bir potansiyelinden de bahsedilmektedir.³⁰

Gazalî de servet sahibi olmayı bu açıdan değerlendirerek insanın meşru sınırlar içerisinde elinin emeğiyle veya miras yoluyla servet sahibi olmasında herhangi bir sakınca

²² Ömer Faruk Habergetiren, *İslam Hukuku'nda Sermaye ve Sermaye Hareketleri-Sermayenin Oluşumu, Birleşmesi ve Bütünleşmesi* (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2005), 48.

²³ Habergetiren, *İslam Hukuku'nda Sermaye ve Sermaye Hareketleri-Sermayenin Oluşumu, Birleşmesi ve Bütünleşmesi*, 46.

²⁴ <https://sozluk.gov.tr/>, 06.01.2022

²⁵ Mehmet Erkal, "Zenginlik", *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, ts.), 44/275.

²⁶ Habergetiren, *İslam Hukuku'nda Sermaye ve Sermaye Hareketleri-Sermayenin Oluşumu, Birleşmesi ve Bütünleşmesi*, 219.

²⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl Buhârî, *el-Edebu'l-Müfred*, nşr. Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye (Beyrut, 1989), 113; İbn Mâce, "Ticaret", 1.

²⁸ Buhârî, *el-Edebu'l-Müfred*, 154; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 29/299; Ebû Abdillâh Muhammed Hâkim en-Neysâbü'rî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdulkadir Atâ (Beyrut: Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, 1990), 2/3.

²⁹ Müslim, "Zühd", 11; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/51; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, nşr. Mektebetü'r-Rüşd (Riyâd, 2003), 13/15.

³⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, thk. Muhtafa Dîb el-Buğâ (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1987), "Rikâk", 7; Müslim, "Zühd", 6.

görmemiştir. Ona göre eğer servet iyi ve faydalı işlerde kullanılıyorsa o zaman hayırlıdır. Faydalı işlerde kullanılmayan servet ise sahibini ibadetten alıkoyarak, isyana ve kibre götürüleceğinden dolayı hayırlı değildir.³¹

Hz. Peygamber'le (sas), Amr b. As arasında geçen bir konuşmada da Rasûlullah'ın (sas), helâl olarak elde edilen zenginliğin salih bir mü'minin elinde hayır haseneta dönüşeceğine ve bu yolla toplumdaki gelir dağılımı farklılığının ortadan kalkacağına³² ve aynı zamanda servetin nereden kazanıldığı kadar hangi niyetle kazanıldığına da dikkat çektiğini görmekteyiz.³³ Bu hadis bağlamında Sabahattin Zaim, İslâm iktisadının ve Müslümanların servet kazanmadaki gayelerinde ve üretim ile paylaşım konusunda örnek bir yaklaşım sergilediğini şöyle açıklamaktadır: "*Seküler iktisatta hedef serveti artırmak iken İslâm iktisadında hedef bütün insanlığın dünya ve âhiret saadetini temin etmektir. Bu da çalışıp kazandıktan sonra insanlarla paylaşarak toplumun refah seviyesini artırmaktan geçmektedir*".³⁴

Hz. Peygamber (sas), mal hırsıyla hareket etmeyerek kazanılan malın bereketli ve hayırlı olacağı konusunda da Abdullah b. Ömer'den (ra) gelen rivayette şöyle buyurmaktadır: "*Ben (babam) Ömer'den işittim; şöyle diyordu: Resûlullah (sas) bana zaman zaman Beytu'l- mâlden gazilik bahşisi verirdi. Ben de: Sen bunu benden daha muhtaç olan bir fakire ver, derdim. Resûlullah da: "Sen bunu al. Sen hırslı bir kimse olmadığın ve isteyen de bulunmadığın halde, bu maldan sana bu suretle birşey geldiği zaman, sen o malı al. Bu sıfat üzere olmayan (yani kendi gelmeyen ve nefsin kendisine meylettiği) bir malın arkasında da nefsinı koşturma!"*"³⁵

Hz. Peygamber'in (sas) servetin kaynağının helâl olmasına çok önem verdiği görülmektedir.

"*Helâl olan şeyler bellidir. Haram olanlar da belli dir. Fakat helâl ile harâm arasında bir takım şüpheli şeyler vardır. Her kim kendisince günâh olması sezilen bir şeyi terk ederse o, harâmlığı apaçık olan şeyi daha çok terk edici olmuştur. Her kim günâh olması şüpheli olan şeye cüret ederse, bu da harâmlığı apaçık olan şeylere dalmaya yaklaşmıştır. Masiyetler (harâmlar) Allah'ın korusudur. Her kim sürüsünü korunmuş arazi etrafında otlattırsa, o koruluğa düşmesi yakın olur*"³⁶

³¹ Kemal Semih Kalyoncuoğlu, "Gazâlî'nin İslam İktisat Düşüncesi Çerçevesinde Ticaret ve Servet Anlayışı", *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 17/1 (2021), 258; Ahmet Coşkun, "Gazalinin Ahlak ve İktisat Görüşü", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (1989), 263-265.

³² Mehmet Görmez vd., *Hadislerle İslam (Hadislerin Hadislerle Yorumu) 1-7* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 5/51.

³³ Buhârî, *el-Edebu'l-Müfred*, 112; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 29/299; Hâkim en-Neysâbü'rî, *el-Müstedrek*, 2/3.

³⁴ Zaim, *İslâm Ekonomisinin Temelleri*, 38-39.

³⁵ Buhârî, "Zekât", 52; Müslim, "Zekât", 110.

³⁶ Buhârî, "Buyû", 2; Müslim, "Musakât", 107; İbn Mâce, "Fiten", 14; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 30/289.

buyurarak haramların ve helallerin belli ancak ikisi arasındaki şüpheli şeylere dikkat edilmediği takdirde kişinin günaha yaklaşacağını, titiz davranılması halinde ise haramdan daha çok uzaklaşılacağını bize bildirmiştir. İbn Hacer (ö. 852/1449), bu hadisin özellikle hadis kitaplarının alışveriş kısmında zikredilmesinin ticari işlerde şüpheli durumların çok olmasından dolayı münasip olduğunu belirtir.³⁷

Rasûlullah (sas), insanların mal varlığının menşei konusunda hassas davranmaları, bu konuya ehemmiyet göstererek araştırma yapmalarını ve eğer kazanç haram yollardan elde edilmişse yapılan ibadetlerin Allah katında makbul olmayacağını verdiği bir örnekle şöyle açıklamıştır:

"Ey İnsanlar, şüphesiz ki Allah, temiz'dir. Temiz'den başka bir şey kabul etmez. Allah, müminlere de Resullere emrettiği şeyleri emrederek: "(Ey Resuller) Helâl olan şeylerden yiyin ve sâlih amellerde bulunun. Çünkü ben sizin yaptıklarınızı bilirim"³⁸ ve "Ey imân edenler! Size verdiğimiz rızıkların helâl olanlarından yiyin"³⁹ buyurmuştur, dedi. Sonra şunları söyledi: Bir kimse uzun sefere çıkar, saçları dağılmış, toza toprağa bulanmış bir hâlde ellerini göğze uzatarak: Yâ Rabbî, yâ Rabbî! diye duâ eder. Hâlbuki yediği haram, içtiği haram, giydiği haram, kendisi haramla beslenmiş olursa böylesinin duası nasıl kabul edilir?"⁴⁰

Başka bir rivayette ise *"Muhakkak insanlara öyle bir zaman gelecek ki, o vakit kişi eline geçirdiği malı helâlden mi, yoksa haramdan mı kazandığını düşünmeyecektir"⁴¹ buyurarak bu tehlikeye dikkat çekmiştir. Ahmed b. Hanbel *Müsned*'inde bu hadîs-i şerifi, nun'u te'kid "لِيَأْتِيَنَّ" ile rivayet etmiştir. Buhârî de bu hadisi, "maddi kazancın helalden mi yoksa haramdan mı olduğunu araştırmamanın kınanması" adlı bir başlıkta rivayet etmiştir. Kişinin servetinin kaynağının devamlı muhasebesini yapmamasının dininin ve inancının zayıflığından kaynaklandığını dile getiren İslâm âlimleri bu umursamaz tavrın, toplum içinde fitne, fesadın yayılması, halk arasında ahlâksızlığın çoğalmasından dolayı olacağını belirtmişlerdir.⁴²*

Kur'an da birikim yapma konusunda "Ey iman edenler! Bilin ki Yahudi din bilginlerinin ve Hristiyan din adamlarının birçoğu halkın mallarını haksızlıkla yerler ve Allah yolundan alıkoyarlar. Altın gümüş biriktirip Allah yolunda harcamayanları elem veren bir azapla müjdele. O gün bunlar cehennem ateşinde kızdırılıp onların alınları, böğürleri ve sırtları dağlanacak: İşte yalnız kendiniz için toplayıp sakladıklarınız; tadın şimdi biriktirip

³⁷ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî İbn Hacer, *Fethü'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Abdülazîz b. Abdillâh b. Bâz (Beyrut: Dâru'l-Meârif, 1959), 4/291.

³⁸ el-Müminûn 23/51.

³⁹ el-Bakara 2/172.

⁴⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 14/89; Müslim, "Zekât", 65.

⁴¹ Buhârî, "Buyû", 23; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 15/382.

⁴² Ahmed Naim - Miras, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, 5/280-281.

sakladıklarınızı!⁴³ buyurularak bir toplumda insanların şahsi menfaatleri için o dönemde iktisadi işlemlerde değişim aracı olarak kullanılan en önemli iki unsur olan altın ve gümüşü stoklayıp ve bu suretle iktisadi yapının durağanlaşmasına sebebiyet vererek geniş halk kitlelerinin mağdur olmalarına yol açanların elem verici bir azapla muhatap olacağı bildirilmiştir. Bu âyette geçen "...Altın gümüş biriktirip Allah yolunda harcamayanları..." kaydından da insanlığın yararına kullanılmak üzere birikim yapanların bu kapsamda değerlendirilmediği bu birikimi sırf kendi menfaatleri için yapıp ekonomiyi kilitleyen kişilerin kastedildiği anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber (sas) ve sahabeden gelen rivayetlerde de servet edinme konusunun bu şekilde anlaşıldığı, servet edinmeyi hoşgören hatta teşvik eden birçok mesajın varlığıyla birlikte servet sahibi olmayı ve zenginliği yeren rivayetlere de rastlamaktayız.⁴⁴ Ancak bu rivayetlerde de mutlak anlamda zenginlik değil; hırsla, ahlâkî değerleri hiçe sayan, adeta servete esir olmuşçasına onu hayatın tek gayesi olarak görenler ile bu gibi davranışlar eleştirilmiştir.⁴⁵ Bu anlamda zenginliğin hayatın tek amacı olarak görülmesinin yanlış olduğunu "*Altın, gümüş ve iyi cins elbise kulu olan kişiler kahrolsun! Böyle kişiye verilirse memnun olur, verilmezse (Allah'ın takdirine kızar) râzı olmaz!*"⁴⁶ hadisiyle belirten Hz. Peygamber (sas), servetin maddi ve manevi afetlerini de şöyle anlatmıştır:

*"...Vallahi ben bundan sonra sizin üzerinize fakirlik geleceğinden korkmam. Fakat sizin üzerinize geleceğinden korktuğum şey, sizden önce gelip geçen ümmetlerin önüne dünyâ nimetlerinin yayıldığı gibi sizin önünüze de yayılarak, onların birbirlerine hased ettikleri ve nefsâniyet güttükleri gibi, sizin de birbirinize düşmeniz ve bunun onları âhîret işlerinden alıkoyduğu gibi, sizleri de âhîret işlerinden alıkoymasıdır."*⁴⁷

Aynı konuda benzer bir rivayette şu şekildedir: "*Bir koyun sürüsünün içine salıverilmiş iki aç kurdun o sürüye verdiği zarar, mala ve mevkiye (aşırı) düşkün bir adamın dinine verdiği zarardan daha büyük değildir.*"⁴⁸

Sonuç olarak, insanların zenginlikle imtihanı fakirlikle imtihanından bazen daha zor olabilir, ekonomik açıdan insanların belli bir seviyenin üzerine çıkmasıyla birlikte, dünyalık için birbirleriyle mücadele etmesi, toplumsal açıdan ahlaki ve ruhi bir takım problemlere yol açabilir. Bu sebeple Hz. Peygamber (sas), insanların maddi ve manevi açıdan itidalli olmalarını tavsiye ederek, bir yandan aşırı zenginliğin getireceği ahlâkî ve imani çöküntülere karşı dikkatli davranmalarını, diğer yandanda fakirliğin getirdiği olumsuz

⁴³ et-Tevbe, 9/34.

⁴⁴ Kur'an Yolu Tefsiri Cilt: 2 Sayfa: 762-763

⁴⁵ Saffet Sancaklı, "Fakirlik ve Zenginlikle İlgili Hadisler Üzerine Bir Deneme", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (2001), 338.

⁴⁶ Buhârî, "Rikâk", 10, "Cihâd", 69; İbn Mâce, "Zühd", 8.

⁴⁷ Buhârî, "Rikâk", 7; Müslim, "Zühd", 6.

⁴⁸ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ Tirmizî, *Sunenu't-Tirmizî*, nşr. Matbaa Mustafa el-Bâbî el-Halebî (Mısır, 1975), "Zühd", 43.

koşullar sebebiyle ortaya çıkabilecek inançsızlık tehlikesine karşı dikkatli olmaları gerektiğini tenbih etmektedir.⁴⁹

Bu arada Hz.Peygamber'den (sas) servet sahibi olmanın zıddı, maddi açıdan sıkıntı yaşamak anlamına gelen fakirlik ile ilgili, fakirliğin lehine ve aleyhine olarak değerlendirilebilecek birçok hadis nakledilmiştir. O'nun (sas) fakirliğin olumsuz yönlerini açıkladığı ve fakirliği istenmeyen bir durum olarak niteleyen iki rivayeti burada zikretmek istiyoruz.

"Allah'ım! Küfürden ve fakirlikten sana sığınırım." Bir adam: "Küfürle fakirliği eşit mi tutuyorsun?" dedi. Resûlullah (sas): "Evet" buyurdular.⁵⁰ Rasûlullah (sas) namazda: "Ey Allah'ım, ben günâhtan ve borçtan sana sığınırım" diye dua ederdi. Birisi: Yâ Rasûlallah! Borçtan Allah'a sığınmanıza ne kadar çok oldu, dedi. Rasûlullah (sas): "Kişi borçlandığı zaman konuşur, yalan söyler; va'd eder, akabinde va'dinden döner" buyurdu.⁵¹

Bununla birlikte bazı rivayetlerde Hz. Peygamber'in fakirlikle ilgili olumlu bir takım ifadelerde bulunduğu görülmektedir. Fakirlikle ilgili olumlu olarak değerlendirilebilecek rivayetlerden bazıları ise şöyledir:

"Ben (Mi'râc gecesi) cennete üzerinden baktım da, cennet ehlinin çoğunun fakirler olduğunu gördüm. Cehenneme de baktım. Cehennemdekilerin çoğunu da kadınlar gördüm!"⁵² "...Benden sonra size dünya nimetlerinin ve ziynetlerinin açılmasından (gönlünüzü onlara kaptırmanızdan) korkuyorum..."⁵³ "Muhâcirin fakirleri, onların zenginlerinden cennet'e 500 sene önce girerler."⁵⁴ "Allah mü'min fakir ve iffetli kulunu sever."⁵⁵

Rasûlullah (sas) diğer rivayetler de de fakirlik çeken kimselere, sabırlı olmalarını tavsiye ederek, ahirette fakirlerin zenginlerden önce cennete gireceği, cennetliklerin çoğunun fakirlerden oluştuğu gibi çok büyük mükâfatlara erişeceklerini müjdelemiştir. Ahlâkî açıdan da zenginlik ve fakirliğin olumlu olumsuz yönlerinden haber vererek, zenginlik imtihanının fakirlikten daha ağır olduğunu vurgulamış, ümmeti hakkında zenginliğin getireceği olumsuzluklardan dolayı endişelerini dile getirmiştir. Bu arada fakirlikle ilgili lehte ve aleyhte hadislerin olması bir çelişki olarak da görülmemelidir.

⁴⁹ Görmez vd., *Hadislerle İslam (Hadislerin Hadislerle Yorumu)* 1-7, 5/53.

⁵⁰ Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Abdulfettah Ebu Gudde (Halep: Mektebu'l-Matbuati'l-İslamiyye, 1986), "İztiaze" 28; Ebû Hâtim Muhammed el-Bustî İbn Hibbân, *Sahihu İbn Hibbân*, thk. Şuayb el-Arnâûd (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993), 3/302.

⁵¹ Buhârî, "İstikraz", 11; Müslim, "Mesacid" 129; Ebû Dâvûd, "Salat", 232.

⁵² Buhârî, "Rikâk", 16; Müslim, "Zikir", 93, "Nikâh", 87, 88; Tirmizî, "Cehennem", 11.

⁵³ Buhârî, "Zekât", 48, "Cihâd", 37; Müslim, "Zekât", 121, 123.

⁵⁴ Tirmizî, "Zühd", 37; Ebû Dâvûd, "İlim", 13; İbn Mâce, "Zühd", 6; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/296, 343.

⁵⁵ İbn Mâce, "Zühd", 5;

Nitekim bu rivayetler İslâmın benzer diğer konularda olan hak ve sorumluluklar sadedindeki itidâl ilkesinin bu konuda da geçerli olduğunu göstermektedir.⁵⁶

Hz. Peygamber'in (sas) zenginlik ve fakirlikle ilgili sözleri bu şekildeyken, iktisadi anlamda özel hayatıyla ilgili rivayetlere baktığımızda, zamanın icâbı olarak, maddi imkânlarının bazen geniş olduğunu, bazen geçim sıkıntısı çektiğini, bazen de orta halli bir hayat yaşadığını anlıyoruz. Ancak şunu söylemek gerekir ki O (sas), bilinçli bir şekilde sâde bir hayat yaşamayı tercih etmiştir.⁵⁷ Bu dönemleri anlatan bazı rivayetler de şu şekildedir: Hz. Âişe (ö. 58/678) şöyle demiştir:

"Muhammed âilesi, Medine'ye hicret edip geldikleri zamandan Peygamber'in rûhu alınincaya kadar arka arkaya üç gün buğday ekmeği ile karınları doymadı". ⁵⁸ Hz. Ömer'de (ö.23/643) bu konuda şöyle demektedir: *"Ben (bazen) Rasûlullah'ın gün boyu açlıktan kıvranıp, karnını doyuracak basit bir hurma bile bulamadığını gördüm."* ⁵⁹

Ashâb-ı Kirâm'ın, servet birikimi, zenginlik gibi konulara karşı tavırları da İslâm'ın bu konulara bakışını değerlendirmemiz açısından önemli bir veri teşkil etmektedir. Sahabeden başta Hulefa-i Raşidîn ve Aşere-i Mübeşşere'den olan sahâbiler olmak üzere ciddi anlamda servet sahibi olanların varlığını görmekteyiz.⁶⁰ Ashâb-ı Kirâm, özellikle fetihlerden sonra ortaya çıkan iktisadi fırsatları iyi bir şekilde değerlendirerek servet sahibi olmuşlar, kazançlarını, kamu huzurunu ve toplumsal refahı artırmak için sarfederek, insanları sömürmek veya onlar üzerinde bir baskı unsuru olarak kullanmamışlardır. Aralarında zühd yönü ağır basan Ebu Zer el-Ğifârî (ra) gibi sahâbiler dahi en azından kendilerini geçindirecek kimseye el açmadan hayatlarını idâme ettirebilecek bir standarda sahiptiler. Ancak bu dönemde Ebu Zer el-Ğifârî'nin (ra) başını çektiği bazı sahâbilerin özellikle yaşanan bu servet birikimine ve bunun belli ellerde toplanmasına karşı itirazlarını da görmekteyiz.⁶¹ Ebu Zer el-Ğifârî'nin (ra) iktisadi hayattaki bolluk ve olumlu yönde gelişmeye dair Hz. Ömer (ra) zamanında itirazını gösteren bir kayıt bulunamamıştır. Dolayısıyla Ebu Zer el-Ğifârî'nin (ra) bu tutumuyla servet edinmeye karşı olmadığı, servetin

⁵⁶ Süleyman Uludağ, "Fakr", *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/132-134.

⁵⁷ Görmez vd., *Hadislerle İslam (Hadislerin Hadislerle Yorumu) 1-7*, 5/48, 49; Saffet Sancaklı, "Fakirlik ve Zenginlikle İlgili Hadisler Üzerine Bir Deneme", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (2001), 353; Yılmaz Çelik, "Hz. Peygamber'in Zenginliğe Yaklaşımı ve Zenginlerle Olan İlişkileri", *Mütefekkir/Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 5/9 (2018), 209-210.

⁵⁸ Tirmizî, "Et'ime", 23; Müslim, "Zühd", 21; İbn Mâce, "Et'ime", 48.

⁵⁹ Müslim, "Zühd", 36; İbn Mâce, "Zühd", 10.

⁶⁰ Said Kobak, *Sahabenin Mal ve Servete Bakışı* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2013), 44; Cengiz Kallek, *Asr-ı Saadette Yönetim-Piyasa İlişkisi* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1997), 232-281.

⁶¹ Kallek, *Asr-ı Saadette Yönetim-Piyasa İlişkisi*, 47-49.

menşei, kullanımı ve dağıtımını konusundaki aksaklıklara dikkat çekmek istediği ve buna karşı tavır geliştirdiği kanaatine varılabilir.⁶²

1.3. Ticaretle Uğraşmayı Teşvik

İnsanoğlunun ihtiyaçlarını tek başına karşılaması hiçbir zaman mümkün olmamıştır. İnsanın yaşamını idâme ettirebilmek ve zorunlu olan ihtiyaçlarını temin etmek için başkalarının ürettiği mal ve hizmetleri kullanması gerekmektedir. Bu zorunluluk insanlık tarihi kadar geçmiş olan ticaret faaliyetini doğurmuştur. Bu nedenle ticareti, en dar anlamda bir menfaat değişimi olarak açıklayabiliriz.⁶³ Cengiz Kallek'e göre ticaret; malların kâr amacıyla değişimine konu olan meslek, tâcir ise, bu işle uğraşan kişidir.⁶⁴ Ticaret ve sermaye kavramları birbiriyle çok yakın ilişkisi olan kavramlardır. Ticari hayatta üretimi geliştirip, sürekli hale getirmek, kalkınmayı sağlamak ve devam ettirebilmek açısından üretim fonksiyonunun en önemli faktörlerinden birisi de sermayedir. Sermaye birikiminin olabilmesi için üretim, üretimin olabilmesi için de ekonominin en önemli safhası olan ticaretin olması gerekmektedir.⁶⁵

Dinin hem tebliğ, hem de tebyin edicisi konumunda olan Hz. Peygamber'in (sas) ticaretle uğraştığı göz önüne alındığında ticaret, sermaye oluşumu ve sermaye birikimi açısından en önemli faaliyetlerden birisidir.⁶⁶ Bazı âlimler tarafından insanlar arasında birbirlerinin ihtiyaçlarını gidermesi açısından üretilen malların değişimini temin etmesi ve yapılmaması halinde umumi bir zarar ortaya çıkacağı için ticaretle uğraşmak farz-ı kifâye, bu işle iştigal edenlerin de mesleğin hükümlerine vakıf olması farz-ı ayın sayılmıştır.⁶⁷ Dolayısıyla İslâm'da ticaretle uğraşmak, üretmek ve güçlü bir ekonomiye sahip olmak teşvik edilmiştir.⁶⁸

Hz. Peygamber'in sünneti açısından konuya bakacak olursak, Mekke'yi uluslararası ticaret merkezi haline getiren bir aileye mensup olan,⁶⁹ çocukluğunda ve gençliğinde ticaretle profesyonel olarak uğraşmış, etrafında tâcire, tâhire olarak vasıflandırılan Hz.

⁶² Kallek, *Asr-ı Saadette Yönetim-Piyasa İlişkisi*, 215-216.

⁶³ Abdussemî Mısırî, "İslamda Ticaret Adabı", çev. Ramazan Şimşek, *Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25/1 (1982), 477; Sabri Erturhan, "İslâm Ticaret Hukukuna Vücut Veren Ahlâkî Esaslar", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 16 (2010), 213-214.

⁶⁴ Cengiz Kallek, "Ticaret", *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 134.

⁶⁵ Korkut, *İslam Ekonomisinde Sermaye Oluşumu*, 22.

⁶⁶ Korkut, *İslam Ekonomisinde Sermaye Oluşumu*, 100-101.

⁶⁷ Kallek, "Ticaret", 134.

⁶⁸ Mehmet Çalışkan, "Kur'an'da Ticarî Ahlak Kuralları ve Günümüzdeki Yansımaları", *ANTAKİYAT/Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2018), 38.

⁶⁹ Muhammed Emin Yıldırım, *Asr-ı Saâdet'te Ticaret ve Tüccar Sahâbiler* (İstanbul: İgiad Yayınları, 2014), 31.

Hatice ile evlenen⁷⁰ Hz. Peygamber (sas) tarafından ticaret övülmüş, teşvik edilmiş, kendisi de bizzat yaşayarak ticaret konusunda tüm insanlığa en güzel örnek olmuştur.⁷¹

Hz. Peygamber (sas); "*Rızkın onda dokuzu ticarettedir*"⁷², "*Ticari malı getirip piyasaya süren rızıklanmış, muhtekir ise lanetlenmiştir*"⁷³ buyurarak insanların geçimlerini sağlamak ve bunun yanında refah seviyelerini artırmak için ticaretle uğraşmalarını teşvik etmiştir. Bu bağlamda Ebü'l-Fazl Ca'fer b. Ali ed-Dimeşki'ye (ö. ?) göre ticaret, insan ihtiyaçlarının çok ve çeşitli olmasından doğar. Bir mal bir yerde var ve yeterliyse, başka bir yerde de bu mal yok veya yetersizse bunun belli bir karşılıkla değiştirilmesi gerekmektedir. İşte ticari faaliyetlerde bu zorunluluktan meydana gelmektedir.⁷⁴ İbn-i Haldun insanların ihtiyaçlarını karşılama konusunda gerçek hayatta kendi kendilerine yetemeyeceklerini belirterek, birbirleriyle iş birliği, iş bölümü ve belli konularda uzmanlaşmayla kendi başına karşılayabileceği ihtiyaçlarından daha fazlasını elde edebilecekleri görüşünü ifade etmiştir.⁷⁵ Gazalî'ye göre ise tabiattaki varlıkların işlenmemiş olması nedeniyle insanlar ihtiyaç duydukları maddeleri elde edebilmek amacıyla bu maddeleri kullanışlı hale getirmiştir. Ancak insanların ihtiyaçlarını tek başlarına gidermeleri de mümkün olmadığından insanlar birbirleriyle işbirliği yapmış bundan da iktisat ve iş bölümü ortaya çıkmıştır.⁷⁶

Hz. Peygamber (sas), "*Dürüst ve güvenilir tüccar (iş adamı), peygamberler ve peygamberleri tasdik eden doğru kimseler ve şehîdlerle beraberdir*"⁷⁷ hadisi ile dürüst bir şekilde ticaretle uğraşan Müslümanların manevi olarak da büyük kazanç elde edeceğini belirtmiştir. Ticaretin Müslümanların iktisadi faaliyetlerindeki manevi açıdan önemi konusunda Muhammed Şeybânî (ö. 189/805), kazanç elde edebilmek için çalışmanın her Müslüman üzerine farz olduğunu, ticaret ve zenaat yoluyla elde edilen kazancın memurluktan elde edilen kazançtan Allah katında daha değerli olduğunu dile getirmektedir.

⁷⁰ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi I-II*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: İrfan Yayınları, 1993), 46-58; Muhammed Fatih Duman, *Kureys Kabilesi, İslam Öncesi Etnik, Siyasi ve Ekonomik Yapı* (Şırnak: Şırnak Üniversitesi Yayınları, 2017), 84; Gül, "İslam İktisadi Gelişmesinin Tarihi ve Dini Dinamikleri", 71-106.

⁷¹ Ebû Dâvûd, "Edeb" 17; İbn Mâce, "Ticârât" 63; Tirmizî, "Buyû" 8.

⁷² Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî İbn Hacer, *el-Metâlibu'l-âliye bi Zevâidi'l-Mesânidi's-Semâ'niyye*, thk. Sa'd b. Nasır b. Abdülaziz eş-Şasrî vd. (Riyâd: Dâru'l-Âsime, 1998), 7/352.

⁷³ İbn Mâce, "Ticârât" 6; Dârimi, "Buyû" 12.

⁷⁴ Muhammad Umer Chapra, *İslam İktisadında Ahlak ve Adalet*, çev. Mehmet Saraç ve diğerleri (İstanbul: İSİFAM Yayınları, 2018), 51; Cengiz Aydın, "Ca'fer b. Ali ed-Dimaşki", *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/547.

⁷⁵ Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân İbn Haldûn, *Mukaddime*, haz. Süleyman Ateş (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018), 652; Chapra, *İslam İktisadında Ahlak ve Adalet*, 51; Arif Özeydin - Esra Turan, "İktisadi Kalkınmaya Yaklaşım Açısından İbn Haldun ve Adam Smith", *Uluslararası İslam Ekonomisi, Finans ve Etik Kongresi Tam Metin Bildiriler Kitabı: 3-4 Kasım, 2018*, ed. Seyfettin Erdoğan - vd. (İstanbul: Basım Pazıl Reklam, Danışmanlık, Matbaa ve Organizasyon, 2018), 126.

⁷⁶ Kalyoncuoğlu, "Gazalî'nin İslam İktisat Düşüncesi Çerçevesinde Ticaret ve Servet Anlayışı", 259.

⁷⁷ Tirmizî, "Buyû", 4; Dârimi, "Buyû", 8; Hâkim en-Neysâbüri, *el-Müstedrek*, 2/7.

Ebu Osman Amr b. Bahr el-Câhız (ö. 255/869) da, ticaret yoluyla kazanç elde edenlerin devlet memurlarından daha meziyetli olduğunu savunmuştur.⁷⁸

Rivayetlerden ticaretin, Hz.Peygamber'in (sas) rahle-i tedrisinden geçen Sahâbe tarafında meslek olarak seçilmiş bir geçim yolu olduğunu anlayabiliyoruz. Örneğin: Abdurrahman b. Avf'tan (ra) gelen bir rivayette o şöyle der:

"Medine'ye hicret ettiğimizde Hz. Peygamber (sas) benimle ensardan Sa'd b. Rebî'yi (ra) kardeş yaptı. Sa'd dedi ki: "Ben ensarın en zenginlerindenim. Malımın yarısını sana vereyim." Abdurahman b. Avf (ra), "Benim bunların hiç birine ihtiyacım yoktur. Burada ticaret yapılan bir pazar var mı? Sen bana onun yolunu göster" dedi. Sa'd, Kaynuka' pazarı var dedi. Abdurrahman (ra) ertesi gün satmak üzere pazara yağ götürdü ve bu durum devam etti."⁷⁹

Abdurrahman b. Avf hicretten sonra Medine'de yağ ve peynir satarak ticarete adeta sıfırdan başlamış, kısa sürede zengin olmuştur. Rasûlullah (sas) hayattayken, çeşitli vesilelerle önce 4000, sonra da 40.000 dirhem tasadduk etmiştir. Bu rivayetten de anlaşılacağı gibi, sahâbe-i kiram asrısaaadette ticaretle uğraşmış ve bu durum Rasûlullah (sas) tarafından onaylanmış ve aynı zamanda teşvik edilmiştir. Aynı zamanda kişi kendi elinin emeğiyle elde ettiği kazancı başkasının hibe ettiği kazançtan üstün tutmalıdır ve bu kazanç daha hayırlıdır. Nitekim yağ ve yoğurt satarak ticarete başlayan Abdurrahman b. Avf'ın (ra), kısa zamanda büyük bir servet elde etmesi bunun en güzel örneğidir.⁸⁰ Sahabeden Ebu Hureyre (ra) : *"Muhacir kardeşlerim çarşı pazarda alışverişle meşgul olurken ben karın tokluğuna Resûlullah'ın yanından ayrılmazdım"*⁸¹ diyerek sahabenin ticaretle uğraştığından bahsederken, Hz. Ömer de (ra) : *"Çarşılarda alışveriş yapmak, beni (Rasûlullah'ın meclisine devamdan) alıkoydu"* demiştir.⁸² Hz. Ömer'in (ra) bu rivayetindeki 'ticaretle uğraştığımdan dolayı Rasûlullah'ın (sas) meclisine devam edemedim' sözü ticaretin yanlış bir kazanç yolu olduğunu belirtmek için değildir. Bilakis ticaret mubah bir iştir. Buhârî de bu hadisi çarşıda, pazarda kazanç yolu aramanın mubah olduğuna dair bir babta zikretmektedir. Hz. Ömer'in (ra) bu sözü ise kendi nefisini eleştirmek için sarfettiği bir söz olarak değerlendirilmelidir.⁸³

Hz. Peygamber'in (sas) ticaret alanında üzerinde özenle durduğu husus, ticaretin dürüst bir şekilde yapılmasıdır. Bu konuda ki hadisleri toplu olarak değerlendirdiğimizde Müslüman bir tüccarın ticaret yaparken müşteriyi aldatma, ölçü ve tartıda hile yapma, kusurlu mal satma, satılan malın aybını saklama, satılan malı olduğundan değerli gösterme,

⁷⁸ Gül, "İslam İktisadi Gelişmesinin Tarihi ve Dini Dinamikleri", 80.

⁷⁹ Buhârî, "Buyû", 1.

⁸⁰ Ahmed Naim - Miras, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, 5/271-282.

⁸¹ Buhârî, "Buyû", 1, "Muzaraa", 18; Müslim, "Fedâilu's-Sahâbe", 159.

⁸² Buhârî, "Buyû", 9.

⁸³ Ahmed Naim - Miras, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, 5/283-286.

alışverişte yemin etme ve daha kötüsü yalan yere yemin etme, pazarlık üstüne pazarlık etme, müşteri kızıştırma gibi durumlardan sakınması öğütlenmektedir.⁸⁴

Müşteriyi aldatma, kusurlu mal satma, satılan malın ayıbını saklama, satılan malı olduğundan değerli gösterme konusunda aktarılan rivayetlerden birisi şöyledir:

Rasûlullah (sas) bir buğday yığınının yanından geçti, elini yığına daldırınca eline ıslaklık geldi. Bunun üzerine: "Ey bu yığının sahibi nedir bu durum" dedi. Adam: "Ey Allah'ın Rasûlû! Gökten yağmur isabet etmiştir" dedi. Resûlullah (sas) "Islak olan kısmı müşterinin görmesi için yığının üzerine çıkarmanız gerekmez mi?". Sonra şöyle devam etti: "Bizi aldatan bizden değildir."⁸⁵

Hz. Peygamber (sas) ticari hayatta alım satım yaparken ölçü ve tartı aletlerinin kullanmasını istemiş ve teşvik etmiştir. Buhârî'de de geçen şu hadisler bize bunu açıkça göstermektedir:⁸⁶ "Birşey sattığın zaman sen ölç; satın aldığın zamân da ölçtür".⁸⁷ "Azığınızı ölçünüz ki, sizin için bereketlendirilsin".⁸⁸ "Her kim bir zahire satın alırsa, o zahireyi ölçtürüp tastamam teslim almadıkça satamaz".⁸⁹ Rasûlullah (sas), bizzat kendisi de alışverişlerinde ölçek kullanarak insanlara örnek olmuştur. ⁹⁰ "Ölçek Medine'nin ölçeği, tartı Mekke'nin tartısıdır" ⁹¹ hadisiyle de ölçü ve tartıda bir standart getirerek genelde zirai ürünler yetiştirip ve bunların ticaretini yapan, yani bir bakıma ölçek konusunda uzmanlaşmış olan Medinelilerin ölçeğini; piyasada çeşitli ayar ve ağırlıkta bulunan değerli madenleri kullanarak alışveriş yapan, bunları tartma konusunda ehil olan Mekke'nin tartısının kullanılmasını istemiştir.⁹² Yine Resûlullah (sas), ölçü ve tartı aletleri kullanarak iş yapan kimseleri uyarmış, "Siz sizden önce geçen toplumların bu yüzden helak oldukları bir konuda iş başındasınız"⁹³ buyurarak ticaret yaparken bu konuda dikkatli olunmasını öğütlemiştir.

Rasûlullah (sas), "Satıcı ile satın alıcı birbirlerinden ayrılmadıkları müddetçe muhayerliktedirler. Bunlardan herbiri doğru söyleyip (mal'a ve karşılığına âit husûsları) birbirine beyân ederlerse, bu alışverişlerinde kendilerine bereket ihsan olunur. Eğer iki taraf (mal ve ücretin ayıbını) gizler de yalan söylerlerse, alışverişlerinin bereketi giderilir"⁹⁴ hadisiyle ticaret yaparken

⁸⁴ Nurullah Agitoglu, "Dünya Hayatını Değerlendirme Bağlamında Ticaret: Hadisler Işığında Bir Değerlendirme", *Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi* 7/61 (2020), 3196-3201.

⁸⁵ Müslim, "İman" 164; Tirmizî, "Buyû", 74; İbn Mâce, "Ticaret" 36; Ebû Dâvûd, "İcara" 16.

⁸⁶ Kallek, *Asr-ı Saadette Yönetim-Piyasa İlişkisi*, 204.

⁸⁷ Buhârî, "Buyû", 51.

⁸⁸ Buhârî, "Buyû", 52; Müslim, "Buyû", 29-32, 34-36, 39; İbn Mâce, "Ticârât", 37; Ebû Dâvûd, "Buyû", 65; Nesâî, "Buyû", 55, 56, 58, 83.

⁸⁹ Buhârî, "Buyû", 51; İbn Mâce, "Ticârât", 39.

⁹⁰ Buhârî, "Buyû", 34, "Hibe", 23; Müslim, "Musakât", 115, "Rada", 57; İbn Mâce, "Ticârât", 34; Tirmizî, "Buyû", 66, "Libas" 12; Ebû Dâvûd, "Buyu", 7; Nesâî, "Buyu", 53, 54.

⁹¹ Ebû Dâvûd, "Buyu", 8; Nesâî, "Buyu", 54, "Zekât", 44.

⁹² Kallek, *Asr-ı Saadette Yönetim-Piyasa İlişkisi*, 205.

⁹³ Tirmizî, "Buyû", 22.

⁹⁴ Buhârî, "Buyû", 22; Müslim, "Buyû", 47; Tirmizî, "Buyû".

kazanılan malın bereketli olmasının, dürüstlikle mümkün olacağını, aksi takdirde yalanla, sattığı malın kusurunu gizleyerek, yapılan ticarete bereket hâsıl olmayacağını beyan etmiştir.⁹⁵ Gazali bu konuda, ticari hayatta ihsan kavramına değinerek, bunun müşteriye ikram etmek yani alıcıyla satıcının birbirinin menfaatlerini gözetmesi olduğunu, vacib olmasa da faziletlerden sayılabileceğini, vacib olanın ise insanın ticari işlerinde adaleti te'sis etmesi olduğunu belirtmiştir. Sattığı malda aşırı kâr etmemek, bazı zaaflarından faydalanıp müşteriye aldatmamak, hatta satış fiyatından daha pahalı bir fiyat üzerinde anlaşılrsa dahi bunu reddetmek ve piyasada oluşan fiyat ve kâr haddine göre davranmak Gazalî tarafından ihsan kavramı içinde değerlendirilmiştir.⁹⁶

Hz. Peygamber (sas), malın satışını artırmak için yemin etme ve yalan yere yemin etme konusunda da, hem bereketin kalkması hem de ahirette çok büyük bir azaba sebep olması nedeniyle insanları şöyle uyarmıştır.

*"Yemin, mal için sürüm ve revâç sebebi sanılır; hakikatte bereketin kaybolmasının sebebidir."*⁹⁷
*"Üç gurup insan vardır ki kıyamet günü Allah (cc) onların yüzüne bakmayacak, onları günahlarından temizle çıkarmayacak ve onlara acıklı azabını tattıracaktır. Biz de kimdir bu zarar ve ziyanda olanlar Ey Allah'ın Rasûlü! dedik. Şöyle buyurdular: ...3- Ticari eşyasını yalan yeminle satıp tüketen kimse."*⁹⁸

1.4. Serbest Piyasayı Teşvik ve Bazı Piyasa Düzenlemeleri

İtalyancadan dilimize geçmiş olan "piyasa" kelimesi, en geniş anlamda aslen Farsça olan "bâzâr" (Pazar) kelimesinin karşılığıdır. Bâzâr kelimesi sözlükte ticaret amacıyla insanların alışveriş yapmak için belirli zamanlarda biraraya geldikleri üstü açık geniş kamusal alan olarak tanımlanmaktadır. Arapça karşılığı "sûk" çoğulu ise "esvâk"tır.⁹⁹ Serbest piyasa ise, özel sektörün etkin olduğu ve rekabete dayanan, kaynakların dağıtımında fiyat mekanizmasının ve dünyada gerçekleşen fiyatların göz önünde bulundurulduğu, resmi müdahalelerin ve devlet yatırımlarının en alt seviyede olduğu, varlıklarının ise genelde alt yapıda değerlendirildiği sistemdir.¹⁰⁰

Hz. Peygamber'in (sas), özellikle Medine dönemindeki piyasaya ilişkin uygulamalarına ve aldığı tedbirlere baktığımızda şöyle bir tablo görmekteyiz.

Hz. Peygamber (sas), Medine'de ilk olarak işe yeni bir müstakil pazar kurmakla başlamıştır. Bunun yapılmasının en önemli sebebi Medine'deki pazarlara Yahudi ve

⁹⁵ Erturhan, "İslâm Ticaret Hukukuna Vücut Veren Ahlâkî Esaslar", 232-233.

⁹⁶ Kalyoncuoğlu, "Gazâlî'nin İslam İktisat Düşüncesi Çerçevesinde Ticaret ve Servet Anlayışı", 260; Coşkun, "Gazalinin Ahlak ve İktisat Görüşü", 235.

⁹⁷ Buhârî, "Buyû", 26; Müslim, "Musakat", 131; Ebû Dâvûd, "Buyû", 6.

⁹⁸ Tirmizî, "Buyû", 5; Müslim, "İman", 171; İbn Mâce, "Ticaret", 30.

⁹⁹ Cengiz Kallek, "Pazar", *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/203.

¹⁰⁰ Fatih Kazancı, "Serbest Piyasa Ekonomisi ve İslam Ekonomisi Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz", *S, Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi* 2/3 (2016), 162.

müşriklerin hâkim olması ve aynı zamanda hem İslâm'ın öngördüğü iktisadi kuralları uygulayarak Allah'ın rızasına uygun bir ticari faaliyet yapılması, hem de iktisadi bağımsızlık ve bununla beraber siyasi bağımsızlık konusunda zorluklar ortaya çıkarıyor olmasıydı.¹⁰¹ Medine'ye hicretin ilk yıllarında pazarlara müşrik Arap ve Yahudi tüccarların egemen olması nedeniyle bu pazarlarda cahiliye adetleri veya Yahudilerin kendi dinlerinin ticari kuralları uygulanıyor olması, Müslümanlar için emniyet ve inaçlarına uygun bir ticaret ortamı sağlamamakla birlikte süreç Müslümanların aleyhine gelişen bir seyir izliyordu. Ayrıca hicret öncesi ve hicretten sonra vahyedilen iktisadi hükümlerin uygulanması bakımından uygun bir ticaret ortamı oluşturulması gerekiyordu.¹⁰² Bu nedenle Hz. Peygamber (sas) Medine'nin giriş ve çıkış yollarının üzerinde bulunması sebebiyle büyük bir ticari potansiyele sahip olan Benû Saide Sakife'sinin yanında bir pazar inşâ edip, bu arsayı da Müslümanların kıyamete kadar ticaret amacıyla kullanması için vakfetti. Elbetteki işler sadece pazar yeri kurmakla bitmiyordu. Hz. Peygamber (sas), Medine'de Müslümanlara ait yeni pazarın kurulmasıyla birlikte bu pazarın diğer pazarlarla rekabet edebilmesi, hatta tercih edilebilmesi için de pazar yerinden vergi alınmaması ve dükkan denilebilecek devamlı sabit yerler edinilmemesi gibi bir takım teşvik tedbirlerini de yürürlüğe koymuştur. Alınan bu teşvik tedbirlerinden özellikle vergi muafiyeti, Yahudilerin kendi pazarlarından vergi ve kira aldıkları göz önünde bulundurulduğunda tüccarın kârlılığını artıracak olması sebebiyle Medine Pazarına ilgiyi artırmıştır. Bunun yanında vergi ve kira muafiyetiyle maliyetlerin düşmesi ve bununda fiyatlara yansımalarıyla oluşacak düşük fiyatların daha fazla müşteri çekmesi hedeflenmiştir.¹⁰³

Medine pazarının kurulmasından ve ticari olarak cazip hale getirilmesinden sonra Müslümanların birbirlerini sömürmemeleri ve aynı zamanda âdil bir iktisadi düzen tesis edilmesi amacıyla Hz. Peygamber (sas) tarafından "Hisbe" teşkilatı kurulmuştur.¹⁰⁴ Hisbe teşkilatı; *"Kamu düzenini korumak için devlet tarafından kurulan bir denetleme teşkilatıdır. Bunun bugünkü karşılığı polis ya da daha doğru bir ifade ile zabıta teşkilatıdır. Bu işle görevli memura ise muhtesib denir."*¹⁰⁵ Hz. Peygamber'in (sas), kurmuş olduğu İslâm'ın ilk çarşısını başıboş bırakmaması, bazen bizzat kendisi, bazen de görevliler marifetiyle bu pazarı kontrol etmesi de dikkat edilmesi gereken önemli hususlardan birisidir. Bu anlamda "İslâm

¹⁰¹ Kazancı, "Serbest Piyasa Ekonomisi ve İslam Ekonomisi Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz", 162.

¹⁰² Kallek, *Asr-ı Saadette Yönetim-Piyasa İlişkisi*, 190-191; Yıldırım, *Asr-ı Saâdet'te Ticaret ve Tüccar Sahâbîler*, 39-40; Cem Tüysüz - Zehra Hira, "Hz. Muhammed Döneminde Medine'de İktisadî Hayat", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 63 (2018), 470.

¹⁰³ Ebu Zeyd Ömer İbn Şebbe, *Târihu'l-Medine*, nşr. Fehîm Muhammed Şeltût (Cidde, 1979), 1/304; İbn Mâce, "Ticaret" 40; Kallek, *Asr-ı Saadette Yönetim-Piyasa İlişkisi*, 192-194; Yıldırım, *Asr-ı Saâdet'te Ticaret ve Tüccar Sahâbîler*, 40-41; Tüysüz - Hira, "Hz. Muhammed Döneminde Medine'de İktisadî Hayat", 471.

¹⁰⁴ Kallek, *Asr-ı Saadette Yönetim-Piyasa İlişkisi*, 218.

¹⁰⁵ Yıldırım, *Asr-ı Saâdet'te Ticaret ve Tüccar Sahâbîler*, 54; Cengiz Kallek, "Hisbe", *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/134.

tarihinin ilk muhtesibi Hz. Peygamber'dir (sas)" denilebilir.¹⁰⁶ Bu hususu şu iki rivayetten anlayabiliyoruz:

"Resûlullah (sas) bir buğday yığınının yanından geçti, elini yığına daldırınca eline ıslaklık geldi. Bunun üzerine: "Ey bu yığının sahibi nedir bu durum" dedi. Adam: "Ey Allah'ın Rasûlü! Gökten yağmur isabet etmiştir" dedi. Resûlullah (sas) "Islak olan kısmı müşterinin görmesi için yığının üzerine çıkarmanız gerekmez mi?" Sonra şöyle devam etti: "Bizi aldatan bizden değildir."¹⁰⁷ Bir başka seferde Hz. Peygamber (sas): "Ey tüccar topluluğu alışverişler esnasında çokça yemin ve boş laf edilir. Bunun için sadakaya sarılınız."¹⁰⁸

Hz. Peygamber'in (sas) pazarla bizzat ilgilenmesinin yanında işinin ehli olan güvenilir insanlara bu görevi verdiğini söyleyebiliriz. Bu çerçevede İbn Ömer'den (ra) şu ifadeler nakledilmiştir: *"Biz Resûlullah (sas) zamanında yiyecek maddesi satın alırdık. Bize, malı satmadan önce satın aldığımız yerden başka bir yere nakletmemizi emreden birisi gönderilirdi."¹⁰⁹ Bu konuda eş-Şatibî İslâm hukuku gibi, İslâm iktisadının da üzerinde ehemmiyetle durduğu sosyal faydayı teşvik etme ve koruma prensibine eserinde yer vererek, diğer insanların çıkarlarının zedelenmesi durumunda insan hürriyetine izin verilmemesi gerektiği görüşünü ortaya koymuştur.¹¹⁰ el-Maverdî (ö. 450/1058) insanların müreffeh bir hayat sürmeleri için devletin ve yöneticilerin bir ihtiyaç olduğunu savunarak, en iyi yöneticinin dinin kurallarını her alanda tatbik eden yönetici olduğunu söyler. Maverdî'ye göre devlet iktisadi faaliyetlere girmemelidir. Çünkü bu durum özel sektör girişimine karşı haksız rekabet doğuracaktır ve sermayedarın doğal olarak çeşitli sektörlerle dağılımını engelleyecektir. Devletin üç temel görevi arasında muhtesipliği de sayan Maverdî'ye göre devlet piyasalara müdahale etme konusunda düzenleyici bir rol üstlenmelidir. Bu bağlamda muhtesibin görevlerini de; sahteciliği önlemek, işçi ile işveren arasında çıkabilecek problemleri çözmek, işverenin işçilerin ücretlerinde kesintiye gitmesi, iş saatlerini artırması gibi işçi haklarını zedeleyici durumlara engel olmak olarak sıralamıştır.¹¹¹ Mevdudî (ö.1979) ise, iktisadi özgürlükler üzerinde durmuş, iktisadi özgürlüğün temin edilebilmesi için de bireysel özgürlüğün olması gerektiğini savunarak, iktisadi özgürlüğün olamadığı bir durumda ahlâkî ve siyasi özgürlüğün de olamayacağı görüşünü ileri sürmüştür.¹¹² Ona göre devlet fabrikatör, tüccar veya toprak sahibi değildir.*

¹⁰⁶ Kallek, *Asr-ı Saadette Yönetim-Piyasa İlişkisi*, 177; Yıldırım, *Asr-ı Saadet'te Ticaret ve Tüccar Sahâbiler*, 55.

¹⁰⁷ Müslim, "İman" 164; Tirmizî, "Buyû" 74; İbn Mâce, "Ticaret" 36; Ebû Dâvûd, "İcara" 16.

¹⁰⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/428, 444; İbn Mâce, "Ticaret" 3; Tirmizî, "Buyû" 4.

¹⁰⁹ Müslim, "Buyû" 33; Ebû Dâvûd, "Buyû" 65.

¹¹⁰ Muhammed Necatullah Sıddîki, "İslam iktisat Düşünce Tarihi Üzerine Yapılan Çalışmaların Bir Tahlili", çev. Ömer Açıkgöz, *İslami Araştırmalar Dergisi* 11/3-4 (1998), 230.

¹¹¹ Fatma Güneş, *Konvansiyonel ve İslam ekonomisinde devletin rolü* (İstanbul:), İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2018), 37-39.

¹¹² Güneş, *Konvansiyonel ve İslam ekonomisinde devletin rolü*, 41.

Devletin asıl görevi iyi olanı teşvik, kötü olanı da adaletle men etmektir.¹¹³ Bu bağlamda bakıldığında İslâm iktisadı meselenin sadece maddi boyutuyla değil, piyasada denge, istikrar ve adaleti sağlayacak olan ahlâkî ilkeleri de göz önünde bulunduran bir yaklaşım tarzı ortaya koymaktadır.¹¹⁴

Hz. Peygamber (sas), piyasa düzenlemeleri kapsamında, piyasanın spekülâtif hareketlerden etkilenmemesi ve fiyatların normal piyasa koşullarında belirlenip, üreticilerin ve aynı zamanda tüketicilerin sermaye sahipleri tarafından sömürülmemesi, piyasada güven ve istikrarın temini ve devamı için neceş, stokçuluk-ihlikâr, pazarda satmak için mal getiren tüccarların mallarının piyasaya arzından önce satın alınarak fiyatların yükseltilmesi ve o dönemde üretici konumunda olan köylünün mal satışını engelleyerek malların simsarlar tarafından alınıp satılmasını yasaklamıştır.¹¹⁵ Bu itibarla Hz. Peygamber'in (sas), yaptığı piyasa düzenlemelerinin, bir malın üretildiği andan itibaren nihayi tüketiciye varıncaya kadar daha pazara gelmeden, pazarda ve pazar sonrası normal piyasa koşullarında fiyatlanması ve üretici, satıcı ve tüketicilerin korunması için yapılan düzenlemeler olarak değerlendirilebiliriz.

İlgili rivayetler çerçevesinde bu uygulamaların "telakki'r-rukban"¹¹⁶, "neceş"¹¹⁷, "ihlikâr"¹¹⁸, "garar"¹¹⁹, "mülâmese"¹²⁰ ve "münabeze"¹²¹, "müzabene"¹²², "musarrat"¹²³, "ilkâü'l-hacer"¹²⁴, "habelü'l-hable"¹²⁵ olduğunu tespit etmek mümkündür.

¹¹³ Chapra, *İslam İktisadında Ahlak ve Adalet*, 214-215.

¹¹⁴ Cemil Liv, "İslâm'ın İlk Dönemlerinde Piyasa İstikrarını Temin İçin Alınan Tedbirler", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/36 (2019), 367-368.

¹¹⁵ Liv, "İslâm'ın İlk Dönemlerinde Piyasa İstikrarını Temin İçin Alınan Tedbirler", 369.

¹¹⁶ Buhârî, "Buyû", 7; Ebû Dâvûd, "Buyû", 43; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref Nevevî, *el-Minhac Şerhu Sahih-İ Müslim b. el-Haccac*, çev. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: Polen Yayınları, 2012), 7/187-188; Ahmed Naim - Miras, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, 5/367.

¹¹⁷ Müslim, "Birr ve Sila", 32; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 16/60; Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, 9/42.

¹¹⁸ İbn Mâce, "Ticaret", 6; Dârimî, Buyû', 12; Muhammed Ebû Zehra, *İbn Hanbel-Hayâtuhu, Asruhu, Ârâuhu ve Fıkhuhu* (Kâhire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, ts), 372; Siddiki, "İslam iktisat Düşünce Tarihi Üzerine Yapılan Çalışmaların Bir Tahlili", 225.

¹¹⁹ Gülizar Artuç, *İslam İktisat Düşüncesinin Fikhî Kaynakları ve Bir Örnek Olarak İmam Şâfi'nin el-Üm Adlı Eseri* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019), 51.

¹²⁰ Celal Yeniçeri, "Mülâmese", *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2020), 31/535.

¹²¹ Nesâî, Buyû, 26; Celal Yeniçeri, "Münâbeze", *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/561.

¹²² Buhârî, Buyû', 82; Celal Yeniçeri, "Müzâbene", *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/232-233.

¹²³ Buhârî, *Sahih*, Buyû', 64; Kallek, *Asr-ı Saadette Yönetim-Piyasa İlişkisi*, 203; Şükrü Özen, "Musarrat", *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/240-241.

¹²⁴ Müslim, "Buyû", 4; Ebû Dâvûd, "Buyû", 24; Tirmizî, "Buyû", 17.

¹²⁵ Buhârî, "Buyû", 61; Tirmizî, "Buyû", 16.

Yasaklanan bütün bu ticari faaliyetler, pazardaki müşteriye korumak, cayma hakkını teminat altına almak ve ticarete belirsizliğin önüne geçmek amacıyla yapılan düzenlemelerdir.¹²⁶ İmam Nevevi (ö. 676/1277) *garar* ile ilgili konuların alışveriş kitabında en ön sırada ele alınmasının bu konunun öneminden kaynaklandığını ve Müslim'in de bu nedenle *buyu'* (alışveriş) bölümünün en başında bu hadislere yer verdiğini dile getirmektedir. Yine bunun yanında çok geniş bir kapsama sahip olan *garar* konusunda, bu alışveriş şekilleri ve benzerlerinin yasaklanmasının asıl sebebinin, zaruret olmadığı halde *garar* (risk, belirsizlik) ihtiva etmeleri, hadislerde özel olarak adı geçen alışveriş şekillerinin sayılmasının ise onların cahiliyye döneminde meşhur olmalarından kaynaklandığı yorumunu yapmaktadır.¹²⁷

Piyasaya müdahale konusunda da Rasûlullah (sas), spekülâtif fiyat artışlarının, ihtikârın olmadığı, piyasada fiyatların serbest rekabet şartlarında arz ve talebe göre belirlendiği, tüketicinin aldatılmadığı bir ortamda devletin fiyatlara müdahalesini uygun görmemiştir.¹²⁸ Nitekim "*Hiç şüphesiz, fiyatları tayin eden, değiştiren ve artıran Allah'tır. Kıyamet gününde, can ve mal hususunda bana karşı hak iddiasında bulunulmasını istemem*"¹²⁹ buyurarak piyasalara dışardan müdahale edilmemesi gerektiğini ortaya koymuştur. Bu konuda Ebu Yusuf, Hz. Peygamber'in (sas) sünnetine uygun olarak, fiyatların yöneticiler tarafından belirlenmesine karşı çıkmıştır.¹³⁰

Narh konusu bir yönüyle modern iktisatta sonradan ortaya konulacak arz-talep kanunuyla ilgilidir. Câhız, piyasadaki malların durumuna göre, bir mal pazarda varsa fiyatı ucuz, mala talep var mal yoksa pahalıdır; zekâ dışındaki her şey arz fazlalığından dolayı ucuzlar, diyerek arz talep kanunu hakkında çok önceden görüşünü belirtmiştir.¹³¹ İbn-i Haldun, piyasada arz fazlalığı veya talep düşüşünün fiyatları azaltıcı yönde, arz azlığının veya talep fazlalığının fiyatları artırıcı yönde etkilerinden bahsederek, fiyatlardaki düşüşün devam etmesi halinde ticaretçilerin, ziraatçıların ve buna bağlı olarak çalışan diğer meslek sahiplerinin zarara uğrayıp piyasa dışı kalacağını belirtir. Aynı şekilde fiyat artışlarının sürekli olması durumunda ise bundan tüketicinin ve özellikle de yoksul halkın zarar göreceğini söyler. Bu nedenle ticaret mallarını stoklayıp fiyat artışlarını bekleyen; yani stokçuluk yaparak ucuza alıp pahalıya satanları eleştirir ve bu yöntemi benimseyenlerin sonlarının hüsrân olacağını öne sürererek halkın menfaatlerinin dengede olan bir piyasada gerçekleşeceği fikrini savunur.¹³² Konuya devletin sorumlulukları açısından yaklaşan İbn

¹²⁶ Yıldırım, *Asr-ı Saâdet'te Ticaret ve Tüccar Sahâbiler*, 473.

¹²⁷ Nevevî, *el-Minhac Şerhu Sahih-İ Müslim b. el-Haccac*, 7/174-177.

¹²⁸ Liv, "İslâm'ın İlk Dönemlerinde Piyasa İstikrarını Temin İçin Alınan Tedbirler", 383.

¹²⁹ İbn Mâce, "Ticaret", 27; Ebû Dâvûd, "Buyû' ", 49; Tirmizî, "Buyû' ", 49.

¹³⁰ Siddiki, "İslam iktisat Düşünce Tarihi Üzerine Yapılan Çalışmaların Bir Tahlili", 223.

¹³¹ Chapra, *İslam İktisadında Ahlak ve Adalet*, 52.

¹³² İbn Haldûn, *Mukaddime*, 716-718; Chapra, *İslam İktisadında Ahlak ve Adalet*, 52.

Teymiyye (ö. 622/1225) devletin insanların Allah'a ve içtimai hayatta birbirlerine karşı olan görevlerini rahatça yerine getirebilmeleri için halkının asgari ihtiyaçlarını karşılamakla sorumlu olduğunu belirtmiştir. Ona göre bu ve benzeri birçok konuda devletin iktisadi sorumlulukları vardır. Devletin asıl görevi halkının refahını sağlamaktır ve bu görev farz-ı kifayedir. Bu nedenle devlet İslâmi kuralları uygulayarak ticari aktörlerin dürüst olmaları ve adil fiyat uygulamaları konusunda güven ortamı oluşturmalıdır. İbn Teymiyye, fiyatlar arz ve talebe göre belirlendiği zaman, stokçuluğun, tekelciliğin, hilenin ve muvazaanın olmadığı bir piyasada "Muâdil fiyat" oluşacağını belirtir. Arz kaynaklarındaki azalışın ise tekelciliğe sebep olduğunu ifade ederek tekelcilik ve stokçuluk yapanları kınar.¹³³

1.5. Tasarrufu Teşvik ve İsrâf Yasağı

Tasarruf ekonomik çalışmalar sonucunda sahip olunan değerlerden bir bölümünün gelecekte kullanılmak üzere harcanmamasıdır. Başka bir ifade ile gelecekteki ihtiyaçlar için bugünün ihtiyaçlarının giderilmesinden vazgeçmektir.¹³⁴ Ekonomik büyüme ve kalkınmanın en önemli amillerinden birisi iktinaz amaçlı olmayan tasarruflardır. Sermaye birikimi tüketicinin kazancının hepsini harcamayıp belli bir kısmını yine yatırım amaçlı biriktirmesiyle oluşturulabilir. Bu sayede ekonomide canlılık ve üretim döngüsü devam edecektir.¹³⁵

İslâm Hukukun'da sermaye birikiminin meydana gelebilmesi için yapılan tasarrufa, bir şeyi ihtiyaç zamanında kullanmak için saklamak anlamına gelen "iddihâr" denmektedir. Ancak bu, yatırım amacıyla yapılırsa tasarruf olarak değerlendirilebilir. Ayrıca İslâm Hukukunda tasarruf kavramı sadece tüketimden vazgeçme değil bunun yanında ihtiyaçlar karşılandıktan sonra kalanı infâk etmek şeklinde anlaşılmıştır.¹³⁶ Kur'an ve Sünnet, israf ve cimrilik arasında mutedil bir yol izlemeyi, kaynakların elde edilmesinde ve kullanılmasında iktisatlı yani ölçülü olmayı emrederek bu iki aşırı tutumu yasaklamıştır. Ayrıca Hz. Peygamber (sas) de lüks yaşam ve buna sebep olan her türlü tüketimi yasaklamıştır. O (sas) ve O'nu takip eden sahabede sâde, hatta zor şartlarda bir hayat yaşayarak sâdeliği ve az tüketimi Müslüman toplumun bir değeri olarak ortaya koymuş ve örnek olmuşlardır. Bu noktada "*Dikkat edin! İşitiyor musunuz? (Size diyorum) Dikkat edin! İşitiyor musunuz? Sadelik imandandır. Sadelik imandandır*"¹³⁷ ifadeleriyle vurgulu bir şekilde ümmetini sadeliğe teşvik

¹³³ Siddiki, "İslam İktisat Düşünce Tarihi Üzerine Yapılan Çalışmaların Bir Tahlili", 35-37.

¹³⁴ Habergitiren, *İslam Hukuku'nda Sermaye ve Sermaye Hareketleri-Sermayenin Oluşumu, Birleşmesi ve Bütünleşmesi*, 23.

¹³⁵ Mehmed Ali Çalgan, *Hadisler Işığında Kalkınma* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2015), 164.

¹³⁶ Habergitiren, *İslam Hukuku'nda Sermaye ve Sermaye Hareketleri-Sermayenin Oluşumu, Birleşmesi ve Bütünleşmesi*, 56.

¹³⁷ Ebû Dâvûd, "Tereccül", 1.

etmiştir. İslâm'da sadelik ve tevazu emredildiği için tüketime en az kaynak aktarımı öngörülmektedir. Ancak bu tutum, üretime ayrılan kaynaklar konusunda böyle değildir. Üretime ayrılan kaynakların çoğaltılması ve tüketimin asli ihtiyaçlar seviyesine çekilmesi İslâm'da teşvik edilerek ortaya çıkan fazlalığın infâk müessesisiyle toplumun diğer kesimlerine paylaştırılması hedeflenmiştir.¹³⁸

Bu konuya istinaden Hz. Peygamber'in (sas) bir bahçe sahibini örnek gösterdiği önemli bir rivayet vardır. Rivayette üretim, tüketim ve bölüşüm sürecinin nasıl yapılması gerektiği açıklanarak bahçe sahibinin, üretimden elde ettiği gelirin üçte birini ailesine ve ihtiyaçlarına ayırması; üçte birini sermaye birikimi olarak tekrar üretim için bahçesine aktarması; üçte birini ise infâk ederek paylaşması, üretim, tüketim ve bölüşüm sürecinin nasıl yapılması gerektiği konusunda ideal bir örnek olarak gösterilmektedir. Ebû Hureyre tarafından aktarılan rivayetin ilgili bölümü şu şekildedir: "... elde ettiğim ürüne bakar üçte birini tasadduk ederim, üçte birini çocuklarımla birlikte ben yerim (kalan) üçte birini de (bahçeme) yatırım olarak harcarım."¹³⁹ Gelirin ihtiyaç, yatırım amaçlı tasarruf yani sermaye ve infâk olarak üçe ayrılma ölçüsünü bir başka rivayette de şöyle görmekteyiz:

"Nu'man b. Humeyd anlatıyor: "Dayımla birlikte Medâin'e (buranın valisi olan) Selmân-ı Fârisî'yi ziyarete gittim. Hurma yapraklarıyla sepet yapıyordu. Onun şöyle dediğini işittim: Hurma yapraklarını bir dirheme satın alıyorum. Onları sepet hâline getiriyorum. Üç dirheme satıyorum. Bir dirhemiyle yine yaprak alıyorum, bir dirhemini aileme harcıyorum, birini de sadaka olarak veriyorum."¹⁴⁰

Tasarrufların, insan ihtiyaçlarının tatmin edilmesinden vazgeçilerek elde edilen bir kaynak olduğunu düşündüğümüzde tasarruf edilen bu kaynakların üretim, tüketim ve bölüşüm süreçlerini etkileyen ihtiyaçlar konusu açısından irdelenmesi faydalı olacaktır.

İslâm'da ihtiyaçlar konusunda temel yaklaşım diğer bütün meselelerde olduğu gibi, insanın doğasında olan nefsi arzularını tatmin etme ve menfaatperestlik duygularının, yaratıcısı olan Allah'ın rızasına uygun bir şekilde O'nun koyduğu kurallar çerçevesinde itidal ölçüsüyle tatmin etmesidir.¹⁴¹

Hz. Peygamber (sas), "Müslüman olan, geçinmesine yetecek kadar rızka kavuşan ve Allah'ın verdiklerine kanaatkâr kıldığı kişi, mutluluğu yakalamıştır"¹⁴² hadisiyle tasarruf, israf ve ihtiyaçlar konusunda bu ölçüyü oluşturan birtakım temel ilkeler ortaya koymuş ve

¹³⁸ Khan, *Hz. Peygamber'in (sas) İktisadi Öğretileri*, 101-102.

¹³⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 13/323; Müslim, "Zühd", 45.

¹⁴⁰ Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, nşr. Mektebetu İbn Teymiye (Kâhire, 1994), 6/241.

¹⁴¹ Veli Sırrım, "İslâm İktisadına Göre "Sonsuz İhtiyaçlar-Kıt Kaynaklar" Yaklaşımı", *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 4/19 (ts.), 52-55.

¹⁴² Müslim, "Zekât", 125.

insanın hem dünya hem de ahiret mutluluğunu elde edebilmesi için yeterli olan şartları sıralamıştır. Bu anlamda Gazali de ihtiyaçlar konusunu iki gruba ayırmış; bunlardan insan hayatını idame ettirebilmek için gerekli olanların yiyecek, giyecek, barınak, eş, başka ihtiyaçların teminine vesile olan mal ve makam olduğunu ve bunların zaruri ihtiyaçlar olduğunu söyleyerek bunun dışında kalanları ise beli bir sınırı olmayan fuzuli ihtiyaçlar olarak değerlendirmiştir.¹⁴³

Bu bağlamda Sabahattin Zaim seküler iktisatta, kişi her türlü ihtiyacını karşılamayı hedeflerken, İslâm iktisadında meşru alanlar haricinde geliri olsa dahi tüketim yapamaz¹⁴⁴ görüşünü dile getirmiştir.

Rasûlullah (sas) hadislerinde israfın her türlüşünün yasaklandığını belirtmiş, kaynakların verimli kullanılması ve israf edilmemesi konusunda da uyarılarda bulunmuştur. Bu konudaki hassasiyet ve uygulamanın nasıl olması gerektiği hususuna da şu rivayetlerde açıklık getirildiği görülmektedir: Resûlullah (sas) ölmüş bir koyunu görünce:

*"Bunun derisini alsanız da tabaklayıp ondan faydalansanız ya!" buyurmuş, oradakiler "O ölüdür" deyince "Onun ancak yenmesi haramdır." buyurmuştur.*¹⁴⁵ Diğer bir rivayette ise israfa dair genel geçer bir ilke şu şekilde açıklanmaktadır: *(Bir gün) Sa'd (ra) abdest alırken Resûlullah (sas), onun yanından geçti ve bu israf nedir? buyurdu. Sa'd de "Abdestte israf var mı?" diye sorunca, Resûlullah: Akan bir nehir üzerinde bile olsan evet, buyurdu.*¹⁴⁶

Hadislere baktığımızda israfın diğer bir yönünün de sadaka vermede aşırıya gitme olduğunu görmekteyiz. Hz. Peygamber (sas) infâk da aşırıya gitmenin İslâm'ın itidal ilkesine aykırı olduğunu çeşitli vesilelerle birçok defa dile getirmiştir.¹⁴⁷ Bu uyarılardan bazıları şöyledir: *"Sadakada aşırı giden onu vermeyen kimse gibidir."*¹⁴⁸ *Câbir b. Abdullah'ın (ra) şöyle dediği rivayet edilmiştir: "... "Sizden biri, başka sahip olduğu şey kalmaksızın bütün malını getirip verir, sonra da insanlardan dilenmeye başlar. Hâlbuki sadaka ihtiyaç fazlası olandan verilir. Sen o altını al, bizim ona ihtiyacımız yok." buyurdu.*¹⁴⁹ *Bütün mal varlığını tasadduk etmek isteyen Ka'b b. Mâlik'e (ra) "...Sen malının bir kısmını kendin için alıkoy. Bu senin için hayırlı bir harekettir..." buyurdu.*¹⁵⁰

¹⁴³ Coşkun, "Gazalinin Ahlak ve İktisat Görüşü", 232.

¹⁴⁴ Zaim, *İslâm Ekonomisinin Temelleri*, 35.

¹⁴⁵ Müslim, "Hayz", 100.

¹⁴⁶ İbn Mâce, "Taharet", 48.

¹⁴⁷ Görmez vd., *Hadislerle İslam (Hadislerin Hadislerle Yorumu) 1-7*, 5/52.

¹⁴⁸ Tirmizî, "Zekât", 19; İbn Mâce, "Zekât", 14; Ebû Dâvûd, "Zekât", 4.

¹⁴⁹ Dârimî, "Zekât", 25; Ebû Dâvûd, "Zekât", 39.

¹⁵⁰ Buhârî, "Zekât", 19.

SONUÇ

Sermaye birikiminin oluşturulmasıyla ilgili olarak, en temel şartlardan birisi olan mülk edinme özgürlüğü konusunda Hadislerde de belirtildiği gibi, kamunun ortak menfaatlerinin bulunduğu alanlar dışında, bireysel anlamda mülk edinme özgürlüğünü destekleyen İslâm, malın korunmasını dinin maksatları arasında sayarak da bu korumayı hem maddi hem de manevi anlamda ön plana alan bir yaklaşım tarzı ortaya koymaktadır. İslâm iktisadında mülkün asıl sahibi Allah'tır. Dolayısıyla insan, Allah tarafından verilen halifelik görevinin bir gereği olarak kendisine emânet edilen mülke Allah'ın emir ve yasaklarına uymak şartıyla sahip olabilir. Özel mülkiyet hakkının bir sonucu olarak, kişilerin servet sahibi olmalarında da herhangi bir olumsuz taraf yoktur. Hz. Peygamber'in (sas), servet sahibi olma, Müslümanların zengin olmaları konusundaki hadislerine baktığımızda, malın meşru yollardan kazanılıp ve meşru yerlere sarf edilmesi şartıyla bu hususta herhangi bir sakınca olmadığı, hatta bunun arzu edilen bir durum olduğu kanaatine varılabilir.

Sermaye birikiminin oluşturulması açısından önem arzeden diğer bir husus ise serbest ticaret ve serbest piyasa konusudur. Bu konuda Rasûlullah (sas), ticaretle uğraşmanın dürüst, helâl ve meşru yollarla yapıldığı, toplumsal dayanışma amacıyla değerlendirildiği, kaynak ve emek sömürsünün olmadığı müddetçe övülecek bir durum olduğunu dile getirmektedir. Rasûlullah (sas) spekülâtif fiyat artışlarının, ihtikârın olmadığı, piyasada fiyatların serbest rekabet şartlarında arz ve talebe göre belirlendiği, tüketicinin aldatılmadığı bir ortamda devletin fiyatlara müdahalesini uygun görmemiştir. Ayrıca Rasûlullah (sas) tarafından servet sahibi olmanın, zenginliğin veya fakirliğin mutlak anlamda övülmediğini ya da yerilmediğini, hem zenginlik hem de fakirlik konusunun insanlar için bir imtihan vesilesi olarak değerlendirilmesi gerektiğini görmekteyiz.

Tasarruflar, modern iktisatta sermaye birikiminin temel unsuru olarak değerlendirilmektedir. Sermaye birikimi tüketicinin kazancının hepsini harcamayıp belli bir kısmını yine yatırım amaçlı biriktirmesiyle oluşturulabilir. Bu sayede ekonomide canlılık ve üretim döngüsü devam edecektir. İslâm'da ise sermaye birikiminin meydana gelebilmesi için yapılan tasarrufa, bir şeyi ihtiyaç zamanında kullanmak için saklamak anlamına gelen "iddihâr" denmektedir. Ancak bu, yatırım amacıyla yapılırsa tasarruf olarak değerlendirilebilir. Ayrıca İslâm Hukukunda tasarruf kavramı sadece tüketimden vazgeçme değil bunun yanında ihtiyaçlar karşılandıktan sonra kalanı infâk etmek şeklinde anlaşılmalı, bu konuda da aşırıya kaçmak; cimrilik yapmak ya da aşırı şekilde tutumlu olmak eleştirilerek, itidalli olmak tavsiye edilmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber (sas) de lüks yaşam ve buna sebep olan her türlü tüketimi yasaklamış; O (sas) ve O'nu takip eden sahabe de sâde bir hayat yaşayarak sâdeliği ve az tüketimi Müslüman toplumun bir değeri olarak ortaya koymuş ve yaşam tarzlarıyla bu konuda da örnek olmuşlardır.

KAYNAKÇA

- Agitoglu, Nurullah. "Dünya Hayatını Değerlendirme Bağlamında Ticaret: Hadisler Işığında Bir Değerlendirme". *Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi* 7/61 (2020), 3196-3201.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh eş-Şeybânî. *Müsnedu'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Şu'ayb el-Arnaûd vd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Ahmed Naim, Babanzâde - Miras, Kamil. *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercesmesi ve Şerhi*. ed. Salih Şengezer vd. İstanbul: Türkiye Diyanet İşleri Yayınları, 2018.
- Alan, Resul. *Müslüman İnsan İle Kapitalist İnsanın Ekonomik Davranışlarının Karşılaştırması*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Apaydın, H. Yunus vd. *İlmihal 2- İslam ve Toplum*. Ankara: TDV Yayınları, 2010.
- Artuç, Gülizar. *İslâm İktisat Düşüncesinin Fikhî Kaynakları ve Bir Örnek Olarak İmam Şâfiî'nin el-Üm Adlı Eseri*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Aydın, Cengiz. "Ca'fer b. Ali ed-Dimaşkî". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 6/546-547. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Bayraktutar, Muammer. "Ticâret Ahlâkı". *Bireysel ve Sosya Hayatta Hadis I*. ed. Ahmet Yıldırım - Selim Demirci. İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2019.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin. *es-Sünenu'l-Kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkadir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin. *Şu'abü'l-îmân*. nşr. Mektebetü'r-Rüşd. Riyâd, 2003.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Edebu'l-Müfred*. nşr. Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye. Beyrut, 1989.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *Sahîhu'l-Buhârî*. thk. Muhtafa Dîb el-Buğâ. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1987.
- Chapra, Muhammad Umer. *İslam İktisadında Ahlak ve Adalet*. çev. Mehmet Saraç ve diğerleri. İstanbul: İSİFAM Yayınları, 2018.
- Coşkun, Ahmet. "Gazalinin Ahlak ve İktisat Görüşü". *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (1989), 263-265.
- Çağrı, Mustafa. "Zenginlik". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 44/277-278. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Çalgan, Mehmed Ali. *Hadisler Işığında Kalkınma*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2015.

- Çalışkan, Mehmet. "Kur'ân'da Ticarî Ahlak Kuralları ve Günümüzdeki Yansımaları". *ANTAKİYAT/Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2018), 22-42.
- Çelik, Yılmaz. "Hz. Peygamber'in Zenginliğe Yaklaşımı ve Zenginlerle Olan İlişkileri". *Mütefekkir/Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 5/9 (2018), 203-219.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah. *Müsnedü'd-Dârimî (el-Ma'rûf bi Süneni'd-Dârimî)*. thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî. Riyâd: Dâru'l-Muğnî, 2000.
- Duman, Muhammed Fatih. *Kureyş Kabilesi, İslam Öncesi Etnik, Siyasi ve Ekonomik Yapı*. Şırnak: Şırnak Üniversitesi Yayınları, 2017.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Sünenu Ebî Dâvûd*. thk. Şuayb el-Arnaûd - Muhammed Kâmil Karabellî. Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- Ebû Zehra, Muhammed. *İbn Hanbel-Hayâtuhu, Asruhu, Ârâuhu ve Fikhuhu*. Kâhire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, ts.
- Erkal, Mehmet. "Zenginlik". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 44/275-276. İstanbul: TDV Yayınları, ts.
- Erturhan, Sabri. "İslâm Ticaret Hukukuna Vücut Veren Ahlâkî Esaslar". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 16 (2010), 213-246.
- Görmez, Mehmet vd. *Hadislerle İslam (Hadislerin Hadislerle Yorumu) 1-7*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.
- Gül, Muammer. "İslam İktisadi Gelişmesinin Tarihi ve Dini Dinamikleri" 17 (2014), 71-106.
- Güneş, Fatma. *Konvansiyonel ve İslam ekonomisinde devletin rolü*. İstanbul:), İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Habergetiren, Ömer Faruk. *İslam Hukuku'nda Sermaye ve Sermaye Hareketleri-Sermayenin Oluşumu, Birleşmesi ve Bütünleşmesi*. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2005.
- Hacak, Hasan. "Mülkiyet". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 31/541. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Hâkim en-Neysâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed. *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*. thk. Mustafa Abdulkadir Atâ. Beyrut: Dâru'l Kütübî'l-İlmiyye, 1990.
- Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi I-II*. çev. Salih Tuğ. İstanbul: İrfan Yayınları, 1993.

- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî. *el-Metâlibu'l-'âliye bi Zevâidi'l-Mesânîdi's-Semâ'niyye*. thk. Sa'd b. Nasır b. Abdülaziz eş-Şasrî vd. Riyâd: Dâru'l-Âsime, 1998.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî. *Fethü'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Abdulazîz b. Abdillâh b. Bâz. Beyrut: Dâru'l-Meârif, 1959.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân. *Mukaddime*. haz. Süleyman Ateş. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed el-Bustî. *Sahîhu İbn Hibbân*. thk. Şuayb el-Arnâûd. Beyrut: Müesseetü'r-Risâle, 1993.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh el-Kazvînî. *es-Sünen*. thk. Şuayb el-Arnâûd vd. V Cilt. Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- İbn Şebbe, Ebu Zeyd Ömer. *Târihu'l-Medine*. nşr. Fehîm Muhammed Şeltût. Cidde, 1979.
- Kallek, Cengiz. *Asr-ı Saadette Yönetim-Piyasa İlişkisi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1997.
- Kallek, Cengiz. "Hisbe". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 18/133-143. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Kallek, Cengiz. "Pazar". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 34/194-203. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Kallek, Cengiz. "Ticaret". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 134-144. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Kalyoncuoğlu, Kemal Semih. "Gazâlî'nin İslam İktisat Düşüncesi Çerçevesinde Ticaret ve Servet Anlayışı". *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 17/1 (2021), 257-268.
- Kazancı, Fatih. "Serbest Piyasa Ekonomisi ve İslam Ekonomisi Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz". *S, Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finans Araştırmaları Dergisi* 2/3 (2016), 161-178.
- Khan, Muhammad Akram. *Hz. Peygamber'in (sas) İktisadi Öğretileri*. çev. Elif Beyza Demirtaş. İstanbul: İGİAD Yayınları, 2017.
- Kobak, Said. *Sahabenin Mal ve Servete Bakışı*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Korkut, Cem. *İslam Ekonomisinde Sermaye Oluşumu, Birikimi ve Yapısı: Fon Biriktirmede Türkiye İçin Model ve Politika Önerileri*. İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2018.

- Liv, Cemil. "İslâm'ın İlk Dönemlerinde Piyasa İstikrarını Temin İçin Alınan Tedbirler". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/36 (2019), 363-398.
- Mısrî, Abdussemî. "İslamda Ticaret Adabı". çev. Ramazan Şimşek. *Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25/1 (1982), 477-484.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *Sahîhu Müslim*. thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arâbî, trs.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünenü'l-Kübrâ*. thk. Abdulfettah Ebu Gudde. Halep: Mektebu'l-Matbuati'l-İslamiyye, 1986.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref. *el-Minhac Şerhu Sahih-İ Müslim b. el-Haccac*. çev. M. Beşir Eryarsoy. İstanbul: Polen Yayınları, 2012.
- Özaydın, Arif - Turan, Esra. "İktisadi Kalkınmaya Yaklaşım Açısından İbn Haldun ve Adam Smith". *Uluslararası İslam Ekonomisi, Finans ve Etik Kongresi Tam Metin Bildiriler Kitabı: 3-4 Kasım, 2018*. ed. Seyfettin Erdoğan - vd. 115-165. İstanbul: Basım Pazıl Reklam, Danışmanlık, Matbaa ve Organizasyon, 2018.
- Özen, Şükrü. "Musarrat". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 31/240-241. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Sancaklı, Saffet. "Fakirlik ve Zenginlikle İlgili Hadisler Üzerine Bir Deneme". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (2001), 331-378.
- Sıddıki, Muhammed Necatullah. "İslam iktisat Düşünce Tarihi Üzerine Yapılan Çalışmaların Bir Tahlili". çev. Ömer Açıkgöz. *İslami Araştırmalar Dergisi* 11/3-4 (1998), 220-235.
- Sırrım, Veli. "İslâm İktisadına Göre "Sonsuz İhtiyaçlar-Kıt Kaynaklar" Yaklaşımı". *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 4/19 (ts.), 51-73.
- Silli, Ayşegül - Akten, Suna. "Bir İdeal Toplum Bileşeni Olarak İslam'ın Ekonomik İlkeleri". *Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Analiz Dergisi* 2 (2013), 107-123.
- Tabakoğlu, Ahmet. "Bir İlim Olarak İslam İktisadı". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 16 (2010), 11-34.
- Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed. *el-Mu'cemu'l-Kebîr*. nşr. Mektebetu İbn Teymiye. Kâhire, 1994.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *Sunenu't-Tirmizî*. nşr. Matbaa Mustafa el-Bâbî el-Halebî. Mısır, 1975.
- Tüysüz, Cem - Hira, Zehra. "Hz. Muhammed Döneminde Medine'de İktisadî Hayat". *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 63 (2018), 447-484.

- Uludağ, Süleyman. "Fakr". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 12/132-134. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Yeniçeri, Celal. "Mülânese". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 31/535-536. İstanbul: TDV Yayınları, 2020.
- Yeniçeri, Celal. "Münâbeze". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 31/561-562. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Yeniçeri, Celal. "Müzâbene". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 32/232-233. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Yıldırım, Muhammed Emin. *Asr-ı Saâdet'te Ticaret ve Tüccar Sahâbîler*. İstanbul: İgiad Yayınları, 2014.
- Zaim, Sabahaddin. *İslam-İnsan-Ekonomi*. İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1992.
- Zaim, Sabahattin. *İslâm Ekonomisinin Temelleri*. haz. Adem Esen-Turan Koç-Mustafa Yavuz Çakır. İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Yayın No:6, 2010.